

RECENZE

Grzegorz GAŚIOR,

Polityka narodowościowa państwa na czechosłowackim Śląsku Cieszyńskim w latach 1920–1938,

Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego 2020, 490 s., ISBN 978-83-235-4724-2.

Problematika sporu o Těšínsko mezi Československem a Polskem se vždy těšila, a určitě ještě dlouho těšit bude, velkému zájmu profesionálních i amatérských badatelů. Jeho míra ovšem není přímo úměrná kvalitě, a tak se vedle vynikajících prací můžeme setkat i s takovými, které si pozornost spíše nezaslouží.¹ Je dobře známo, že konflikt o Těšínsko československo-polské vztahy na dlouhá desetiletí velmi zatížil a jeho dozvuky jsou i dnes občas patrné ve spolužití tamních Čechů a Poláků. Je proto nutné si tuto historii nejen připomínat, abychom se vyhnuli chybám našich předků, ale zároveň se ji snažit objektivně studovat. Byť se to zdá být samozřejmé, ne vždy tomu tak bylo. Emotivní diskuse ovšem asi patří k přirozenému procesu,² kterým je nutno si projít, než se podaří dosáhnout takového stavu, kdy je možné k problematice přistupovat *sine ira et studio*.

Grzegorz Gaśior je polským historikem pocházejícím z Těšínska a aktuálně působí na Varšavské univerzitě. Do povědomí odborné veřejnosti se zapsal pracemi o Slovensku v době komunistického Československa.³ Ve své badatelské práci se

1 Např. Lubomír KUBÍK, *Těšínský konflikt. Dramatické okamžiky česko-polských vztahů*, Olomouc 2001; Michał PRZEPERSKI, *Nieznosny ciężar braterstwa. Konflikty polsko-czeskie w XX wieku*, Kraków 2016. Srov. recenze: *Slezský sborník* 99, 2001, č. 2, s. 145–150; *Těšínsko* 44, 2001, č. 1, s. 27–30; *Slovanský přehled* 103, 2017, č. 1, s. 172–177; *Těšínsko* 62, 2019, č. 1, s. 136–140; *Archivní časopis* 115, 2017, č. 1, s. 132–134.

2 Srov. Mečislav BORÁK, *Očima Poláků. Historie a současnost československo-polských vztahů a polská menšina v Československu v zrcadle polského tisku na Těšínském Slezsku v letech 1989–1992. Komentovaná bibliografie*, Opava 2010.

3 Grzegorz GAŚIOR, *Stalinowska Słowacja. Proces „burżuazyjnych nacjonalistów“ w 1954 roku*, Warszawa 2006; Idem, *Praska wiosna w Bratysławie. Kierownictwo Komunistycznej Partii Słowa-*

přítom nevyhýbal ani problematice rodného kraje.⁴ V poslední době jeho zájem nejvíce upoutala národnostní politika československého státu na Těšínsku v meziválečném období, což vedle časopiseckých studií⁵ vedlo i k vydání edice k činnosti Slezské matice osvěty lidové – českého spolku, který se v letech 1920–1938 velmi aktivně angažoval ve prospěch asimilační politiky na Těšínsku.⁶ Recenzovaná monografie je výsledkem několikaletých bádání G. Gašiora, který v ní představil obraz československé státní politiky na Těšínsku v době první republiky.

Přestože k dějinám meziválečného Těšínska vznikla již řada prací, jejich autoři většinou vycházeli jen z určitého okruhu archivních pramenů, což přirozeně limitovalo interpretační možnosti. Jinak totiž vycházel obraz dění v tomto regionu studovaný na základě jen polských dokumentů, jinak českých. Předmětem diskusí mezi historiky se přitom často stávaly rozsah a intenzita československé národnostní politiky vůči Polákům na Těšínsku. Leckdy se však debaty stávaly jalové a připomínaly spíše „odrážení míčků“ než vědeckou disputaci, jak si G. Gašior správně všímá (s. 23). Prakticky vždy je přitom problematika Těšínska vnímána jako problém česko-polský, což je přirozené, neboť ostatní zde žijící národnostní skupiny (Šlonzáci, Němci a Židé) hráli spíše jen vedlejší roli (snad jen s výjimkou Šlonzáků, kteří se v době sporu o Těšínsko stali jazýčkem na vahách).

Přestože už minimálně od druhé poloviny 60. let 20. století historikové věděli o případech šikanování a nepříznivého postoje československého státu k polské menšině na Těšínsku v meziválečném období,⁷ dosud nikdo národnostní politiku československých úřadů nepodrobil důkladné analýze. Před rokem 1989 takovým výzkumům nepřál komunistický režim. Absenci většího zájmu českých historiků o toto téma po listopadu 1989 je snad možné vysvětlit snahou uspokojit poptávku po zaplnění četných bílých míst v naší nejnovější historii. Studium národnostních

cji w okresie próby reformy systemu politycznego w Czechosłowacji w latach 1968–1969, Warszawa 2015.

4 Grzegorz GAŠIOR, *Platforma Ciesłara – kwestia narodowościowa na Zaolziu w okresie stalinowskim*, *Studia z dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej* 40, 2005, s. 167–203; *Zaolzie. Polsko-czeski spór o Śląsk Cieszyński. 1918–2008*, Warszawa 2008 (tato publikace vyšla rovněž v české verzi).

5 Např. Grzegorz GAŠIOR, *Železničáři pod zvláštním dohledem. Akce přeložení polských železničářů z Těšínska v letech 1935–1936 a otázka jejich pozdějšího návratu*, *Slovanský přehled* 104, 2018, č. 2, s. 353–400; Idem, *Ostře sledovaní železničáři. Železniční úřady a národnostní otázka v československé části Těšínského Slezska počátkem 20. let 20. století*, *Slovanský přehled* 104, 2018, č. 1, s. 35–71.

6 Grzegorz GAŠIOR, ed., *Slezská matice osvěty lidové a národnostní otázka na Těšínsku 1920–1938. Výběrová edice dokumentů*, Český Těšín 2020.

7 *Češi a Poláci v minulosti*, II. díl, Praha 1967, s. 566.

poměrů na Těšínsku navíc nepatří k snadným tématům. Přestože se v poslední době začínala situace pomalu měnit,⁸ absence důkladného zpracování tohoto tématu byla stále zřejmá.

Je evidentní, že v případě recenzované publikace se v osobě autora skloubila znalost poměrů na Těšínsku s důkladným studiem archivních pramenů a literatury. Přehled prozkoumaných fondů je skutečně impozantní a snad by bylo možné vytknout jedině absenci dokumentů Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu v Praze, které by mohly osvětlit nazírání armády na zkoumané otázky, které ostatně leckdy souvisely s bezpečnostní problematikou. Vynikající je i znalost příslušné odborné literatury, a to nikoli jen o Těšínsku, nýbrž i titulů o národnostní politice a menšinových právech obecně v meziválečné Evropě. Stranou pozornosti autora nezůstal ani dobový tisk.

Asi nebylo snadné rozhodnout se, jakou strukturu výsledná kniha bude mít. Obvykle se historikové uchylovali k chronologickému členění. Obrovské množství poznatků získaných výzkumem proto autora vedlo k tomu, aby látku rozdělil do kapitol sledující konkrétní okruhy problémů – školství, sčítání lidu, politická činnost Poláků, místní správa, otázky spojené s půdou a lesy, průmysl, železnice, římsko-katolická církev, augsburská církev.

Českoslovenští úředníci a politikové přitom hned na začátku stanuli před velmi těžko řešitelným problémem. Spor o Těšínsko vykopal zejména mezi Poláky a Čechy hlubokou propast. Zároveň však region náležel k strategicky důležitým, a tak do státní národnostní politiky promlouvaly i bezpečnostní zájmy. Na jedné straně právní předpisy poskytovaly jinonárodním skupinám práva v oblasti jazyka, školství, politických stran, spolků atd., na straně druhé je zřejmé, že k národnostním menšinám bylo od počátku přistupováno s nedůvěrou a s obavami ohledně jejich loajality, zvláště když obývaly pohraniční, a tedy strategicky důležité oblasti. Proto už první návrhy, jak formovat československou národnostní politiku na Těšínsku, počítaly s asimilační politikou. Ta sice neměla mít násilný charakter (ve smyslu fyzického násilí apod.), avšak stálým a dlouhodobým tlakem by se národnostní struktura Těšínska postupně proměnila ve prospěch Čechů.

První na řadě byli Šlonzáci, kteří v době sporu o Těšínsko patřili k československým spojencům. Úřady a čeští politikové měli zájem na marginalizaci tohoto

8 Dan GAWRECKI, *Jazyk a národnost ve sčítáních lidu na Těšínsku 1880–1930*, Český Těšín 2017; Ivo BARAN, *Otázka národnosti při československém sčítání lidu na Těšínsku v meziválečném období*, Slovanský přehled 94, 2008, č. 1, s. 15–32; Idem, *Dva dokumenty zemského prezidenta Šrámka k národnostním poměrům na československém Těšínsku na počátku 20. let*, Slezský sborník 105, 2007, č. 3, s. 200–215.

hnutí (většina jeho příznivců navíc žila v polské části Těšínského Slezska), což jeho předák Josef Koždoň nesl velmi nelibě a vnímal to jako nevděk Čechů. Funkce starosty Českého Těšína, kterou Koždoň zastával až do roku 1938, příliš neosládila hořkou pilulku, kterou musel vůdce Šlonzáků polknout. Na neplnění slibů daných Čechy v době sporu o Těšínsko si stěžovali i místní Němci, kteří mj. poukazovali na to, že státní zaměstnanci německé národnosti byli nuceni posílat své děti do českých škol. Pro úřady bylo však postavení Němců na Těšínsku vzhledem k jejich množství jen marginální otázkou, což nakonec vedlo k tomu, že místní Němci se ve 30. letech „slili“ se sudetoněmeckým hnutím. Větší pozornost československých úřadů přitahovala skutečnost, že přestože Němci nebyli na Těšínsku příliš početní, měli značný vliv v místních podnicích. Zvláštní kapitola knihy zaměřená na národnostní problémy v místním průmyslu se věnuje zejména snahám o posílení českého zastoupení v něm. Asimilace Němců byla ovšem obtížná, neboť tito se cítili být příslušníky vyšší kultury, těšili se z vyššího sociálního statusu a patřili k třímilionové německé menšině v Československu.

V podnicích se však vedly „boje“ i o nižší pozice. Často však technický kádr nebylo možné rychle obměnit, protože inženýři a techničtí pracovníci (často Němci) nebyli prostě nahraditelní (s podobným problémem se stát potýkal i po druhé světové válce při vysídlení sudetských Němců). V letech světové hospodářské krize, kdy nezaměstnatost v Československu výrazně stoupla, se „správná“ odpověď na národnost (respektive zda děti navštěvují „správnou“ školu) stávala vstupenkou do příslušného podniku – záleželo jen na tom, jakou národnost preferovali lidé rozhodující o přijímání nových pracovníků. Dochované statistiky o národnostním složení zaměstnanců průmyslových podniků na Těšínsku ukazují přesuny mezi národnostmi. S čísly je však nutno pracovat, jak zdůrazňuje autor, velmi opatrně, neboť není známa řada okolností vzniku těchto přehledů. V případě některých podniků jsou změny v neprospěch Poláků natolik výrazné, že vzbuzují pochybnosti a není úplně snadné je interpretovat (Severní dráha Fedinandova). Že vlastnická struktura mohla mít vliv na národnostní strukturu, ukazuje příklad Báňské a hutní společnosti, v níž měla zastoupení Živnostenská banka. Zatímco v jejích podnicích se počty zaměstnaných Poláků výrazně snižovaly, v dolech a továrnách hraběte Larische-Mönnicha tak výrazný pokles nezaznamenáváme. I když autor připouští, že na změnu národnosti pracovníků mohla mít dopad řada faktorů, přesto je podle něj zřejmé, že vliv zaměstnavatele nebyl zanedbatelný. Ostatně i Slezská matice osvěty lidové (SMOL), velmi aktivně prosazující posílení českého vlivu na Těšínsku, si pochvalovala, jak se Báňské a hutní společnosti daří „napravit křivdy spáchané na českém lidu“ (s. 336).

Činnost SMOL, jakožto nejvýznamnějšího českého nacionalistického spolku na Těšínsku, se přitom jako červená nit vine prakticky celou knihou. Samozřejmě, SMOL nemohla něco nařizovat. Prostřednictvím množství různých memorandum, intervencí a lecky i denunciací se však u státních úřadů snažila ovlivnit státní politiku vůči jinonárodním skupinám na Těšínsku – zejména pak Polákům. Její požadavky měly přirozeně maximalistický charakter a úřady je nemohly akceptovat. Příliš radikální kroky by vedly k destabilizaci. Na druhou stranu tím SMOL vyvíjela tlak, přičemž čeští nacionalisté mohli počítat s podporou i vlivných úředníků, mezi něž patřil např. šéf prezidentské kanceláře Přemysl Šámal. Zároveň ale platilo, že místní úředníci (zemský prezident Josef Šrámek nebo fryštátský a českotěšínský okresní hejtman) se v národnostní politice angažovali mnohem více (například neustálým zdůrazňováním teorie o popoštěných Moravcích), než úřady centrální, kde se setkáváme s opatrnějšími stanovisky. Tento jev je typický i pro státní národnostní politiku na Těšínsku po druhé světové válce.

Zajímavé světlo vrhá kniha na prezidenta T. G. Masaryka těšícího se pověsti humanisty a odpůrce nacionalismu. Je jasné, že v množství problémů, které musela republika řešit, Těšínsko nepřitahovalo větší pozornost hlavy státu. Přestože při své návštěvě regionu pronášel projevy v polštině, nelze říci, že by nevěděl o tom, co se na Těšínsku děje. Spokojoval se však s vysvětleními zemských úřadů z Opavy a později Brna a stěží si lze představit, že by se mohl postavit proti vlastním lidem na Těšínsku. Zdá se také, že pro své kritické stanovisko k Polákům nacházel potvrzení ve zprávách místních úředníků.

Jeho nástupce Edvard Beneš už musel čelit rostoucímu ohrožení Československa. Vláda si začínala uvědomovat, že politika k národnostním menšinám musí projít změnami. I když hlavním cílem bylo naklonění si Němců, stranou nezůstali ani Poláci na Těšínsku. Přestože se v letech 1934–1935 značně vyostřily vztahy mezi Československem a Polskem a generální konzul v Moravské Ostravě Leon Malhomme se kvůli své činnosti na Těšínsku stal *persona non grata*, rozhodly úřady o postátnění polského gymnázia v Orlové. Jednalo se o zásadní krok, neboť dosud byl tento ústav, jenž přispíval k posilování vrstvy inteligence mezi Poláky na Těšínsku, udržován spolkem Macierz Szkolna. Kvůli odmítnutí Towarzystwa Szkoły Ludowej v Krakově přenechat budovu gymnázia jeho potřebám se však postátnění muselo odložit až na rok 1938. Jak G. Gąsior dodává, evidentně se ne vždy potřeby Poláků na Těšínsku setkávaly s pochopením u představitelů polského státu. Dobře to ilustrují slova polského vicekonzula Jana Bociańskiego, podle něž orlovské gymnázium produkovalo příliš mnoho inteligence, která byla „balastem nepotřebným

pro polskou práci ve Slezsku“ (s. 124). Nejen v této souvislosti tedy vyvstává otázka, nakolik politika Polska k Československu po roce 1934 pomáhala zlepšit postavení polské menšiny a nakolik se Poláci na Těšínsku stávali více nástrojem než objektem této politiky. Vyostření vzájemných vztahů totiž vedlo k růstu nacionalistických nálad mezi Čechy, obviňování Poláků z neloajality a růstu asimilačních tlaků. Polští předáci následně hledali oporu v Polsku, což bylo vodou na mlýn argumentaci českých nacionalistů. Vznikl tak bludný kruh a čtenář Gąsiorovy knihy si musí přiznat, že vystoupit z něj nebylo v poměrech 30. let vůbec snadné, jestli vůbec možné.

Asi nikdy nepřestanou diskuse historiků o tom, nakolik bylo obyvatelstvo na Těšínsku národnostně uvědomělé, respektive jak moc a jaká jeho část se ztotožňovala s polským národním hnutím. Není na tom nic špatného. Odborná a slušně vedená disputace může vést k zajímavým pohledům nebo i závěrům. Grzegorz Gąsior se ve své knize mimo jiné zamýšlí nad tím, nakolik mohou výsledky voleb na Těšínsku být interpretovány jako referendum o národní příslušnosti. Gąsior ovšem v této souvislosti poukazuje na to, že chování voličů se proměňuje a je závislé na mnoha činitelích. Dochází přitom k závěru, že častěji než názory a postoje promlouvaly do voleb zájmy voličů. A na ty měla vliv státní politika na Těšínsku, která se bezpochyby snažila upevňovat a dále rozšiřovat český vliv. V této souvislosti pak nabýval na významu zájem o zajištění existence a mít klid. Podle G. Gąsiora tento přístup inicioval a prohluboval rozpory. Obyvatelstvo, které se od polského národního hnutí (resp. šlonzáckého) odvrátilo a deklarovalo se jako české, bylo totiž leckdy nabádáno k většímu angažmá ve prospěch Čechů, k čemuž ale většina moc chuti neměla.

Recenzovaná kniha je díky obsáhlému archivnímu výzkumu nabita množstvím faktů, které zde lze jen stěží představit. Není to ostatně ani cílem recenze. Ta může obsah knihy přiblížit a podnítit k její četbě, důležité je však hodnocení. A to v tomto v případě může být jediné pozitivní. Jistě by bylo možné zmínit, že autor mohl ještě podrobit analýze další aspekty národnostní politiky první republiky na Těšínsku. Nabízí se například otázka služby Poláků z Těšínska v československé armádě. Jak k nim bylo přistupováno? Jakou roli hrála národnost při rozhodování o přidělení ke konkrétní zbraní? V souvislosti s výstavbou opevnění ve druhé polovině 30. let (a která se dotkla i Těšínska) nevíme, jako moc byly využívány místní pracovní síly. Víme, že Němci nemohli být na stavbách zaměstnání. Jak to ale bylo s Poláky?

Je však jasné, že každá práce má své limity, a tak tyto badatelské otázky mohou sloužit autorovi (nebo i jiným historikům) jako podnět pro další výzkum. Po-

dobně to platí i o srovnání československé národnostní politiky s přístupem vlád jiných evropských států. Autor je sice zmiňuje v závěru své knihy, ale je to jakoby jen na okraj, možná si to zasloužilo větší pozornost. Obávám se, že jen konstatování, že i jiné státy (včetně Polska) praktikovaly podobnou menšinovou politiku, nestačí. Stálo by za to jít více do hloubky a všimnout si rozdílů mezi používanými nástroji a postupy. Tehdejší národnostní politiku ČSR je totiž třeba poměřovat reálnou politikou jiných států a nikoli idealistickými představami, jak by měl fungovat dokonale demokratický stát. Ale toto téma by bezpochyby vydalo na samostatnou monografii.

Knihy Grzegorza Gąsiora je zajímavou a velmi důkladně zpracovanou prací (cizojazyčná resumé jsou však až příliš krátká), která by si zasloužila vydání i v českém jazyce. Ač si dokážu představit, že některé autorovy závěry mohou vyvolat diskuse (a opět: ty do vědy patří), zásadní je, že přináší nový vhled do zkoumané problematiky, čímž se může stát inspirací i pro studium národnostní politiky československého státu vůči ostatním národnostním menšinám.

Jiří Friedl

Jaromír MRŇKA,

Limity lidskosti. Politika a sociální praxe kolektivního násilí v českých zemích 1944–1946,

Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2019, 344 s.,
ISBN 978-80-88292-31-9.

Máj 1945 často predstavuje neprekročiteľný prah, za ktorý práce venujúce sa nacistickej okupácii českých krajín pozerajú práve tak málo, ako práce venujúce sa povojnovému obdobiu, prípadne práve fenoménu násillia páchaného na nemeckom obyvateľstve. Príliš tvrdé uplatnenie tohto medzníka však znamená odmlčať sa pred koncom príbehu, prípadne začať *in medias res*. Popis vlny násillia z rokov 1944–1946 ako premenlivého, ale koherentného fenoménu, v ktorom sa z obetí často stávajú trýznitelia, aplikujúci všetky prostriedky, ktorým boli predchádzajúco vystavení, nám umožňuje jednotlivé násillné interakcie, alebo ich menšie súbory (protipartizánske akcie, pochody smrti, výbuchy spontánneho ľudového násillia, vyhánanie, táborové násillie atď.) oveľa lepšie kontextualizovať.

Práve preklenutie mája 1945 ako síce významného, ale nie definujúceho medzníka vo fenoménoch násillných interakcií, je jedným z najväčších príspevkov predkladanej práce. Autor síce rozdeľuje nosnú časť práce do dvoch kapitol nazva-

ných *Bezmezne násilí 1944–1945* a *Očistné násilí 1945–1946*, nekladie však medzi ne tak ostrú hranicu, ako sme zvyknutí. Sústredí sa skôr na dôkladný popis prelínania foriem násilia a postupného nástupu nových predpokladov, ktoré následne podnietia zmenu násilných prejavov. Prispieva tak k lepšiemu pochopeniu štruktúrnych aj momentálnych predpokladov, ktoré umožňovali vznik rôznych násilných situácií.

Súbor násilných interakcií z rokov 1944–1946 je zostavený na základe predošlých prác najmä Františka Nedbálka, Tomáše Staňka, Adriana Portmanna a Jiřího Padevěta.¹ Mrňka necháva aktérov (obete i páchatelov) jednotlivých násilných interakcií prehovoriť v obsiahlych pasážach priamych citácií, na ktorých dôsledne ilustruje situačné podmienky i obsah konkrétnych udalostí. Tento postup nedovoľuje čitateľovi uhnúť od reality zobrazovaného v prospech popisu násilia ako sociologického fenoménu, a zároveň umožňuje pevné ukotvenie v spoločenských i psychologických predpokladoch, vylučujúce preradenie odohrávajúceho sa násilia do kategórie individuálneho zlyhania, „excesu“, patologického vzdialenia sa ľudského mu druhu.

Práve táto kontextualizácia násilných prejavov v rámci širších predpokladov posúvaných hraníc normálneho správania je druhým dôležitým momentom predkladanej publikácie. Násilie, vykázané za krajinu spoločensky prípustného v dennodennej interakcii s ostatnými, prípadne uzavreté v špecializovaných priestoroch (tábory, väznice), sa v rokoch 1944–1946 vylialo z týchto stanovených korýt a v podmienkach tekutého výnimočného stavu, spôsobeného najmä slabnúcou kontrolou nacistickej okupačnej moci nad obyvateľstvom, následným zrútením tejto moci a jej postupným nahrádzaním obnovovanou československou štátnou mocou, výrazne posunulo hranice spoločensky prípustného. V takýchto podmienkach k eskalácii jednotlivých násilných situácií viedli ďalšie rôznorodé faktory na menšej škále. Mrňka popisuje významnú rolu rôznych skupín špecialistov na násilie, teda členov regulérnych armád a ozbrojených zložiek, partizánskych kománd a paramilitantných skupín, ktorí dokážu nahromadené situačné napätie násilných situácií využívať vo svoj prospech a svojim pôsobením môžu eskalujúcu situáciu upokojiť, napríklad zásahom v prospech ohrozených, alebo významne zhoršiť, a to nečinnosťou alebo priamou účasťou na strane páchatelov. Zásadnú rolu hrá pripravenosť

1 František NEDBÁLEK, *Železniční transporty a pochody smrti vězňů koncentračních táborů a válečných zajatců přes české země. Zima a jaro 1945*, Ústí nad Labem 2005; Tomáš STANĚK, *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha 2005; Jiří PADEVĚT, *Krvavé finále. Jaro 1945 v českých zemích*. Praha 2015; Idem, *Krvavé léto 1945. Poválečné násilí v českých zemích*. Praha 2016.

a schopnosť nižšieho velenia zasiahnuť jedným alebo druhým smerom. Túto pripravenosť významne formujú predošlé vyhlásenia predstaviteľov štátnej moci alebo (často zámerne neurčité) rozkazy vyššieho velenia.

Vidíme tak istú korekciu obrazu „organizovaného divokého odsunu“, ako ho predstavili Staněk a Portmann,² kedy podľa Mrňku dochádza na strane štátu skôr k vytváraniu vhodných spoločenských a diskurzívnych podmienok, umožňujúcich eskaláciu jednotlivých násilných interakcií. K následnej eskalácii dochádza pod vplyvom situačných a psychologických činiteľov v podmienkach tekutého výnimočného stavu, kedy sa stiera rozdiel medzi civilným obyvateľstvom a ozbrojenými zložkami protivníka. Tieto podmienky následne štát nie je ochotný alebo schopný korigovať, nesie teda za ich pretrvávajúcu vinu.

Špecifickú situáciu tvorí násilie v na to určených priestoroch (tábory a väznice), prípadne násilie z takých priestorov „vyhřezlé“ (pochody smrti). Psychologický tlak na strážne zložky (absencia prípravy na strážnu službu, nedostatočná disciplína, nejasné rozkazy a prenesenie zodpovednosti, a to najmä v prípade pochodov smrti) vedie k dlhodobým násilným interakciám. Tak dochádza k dehumanizácii obetí zbavených osobných charakteristík (mená sú nahradené číslami, vlasy ostrihané, civilné oblečenie vymenené za väzenské uniformy), a dehumanizácia následne uľahčuje páchatelom rozpútanie nového kola násilia. Vzhľadom na to, ako sa autor v prípade násilia vykázaného do špecifických priestorov opiera o závery Zimbardovho Stanfordského väzenského experimentu,³ by azda práca zniesla dôslednejšiu zmienku o kontroverziách, ktoré tento experiment do dnešného dňa spre-vádzajú.

Okrem Zimbarda poskytujú hlavné teoretické východiská najmä práce Charlesa Tillyho⁴ a Randalla Collinsa.⁵ Úvodná kapitola dobre rámcuje spoločenské a psychologické predpoklady, ktoré formujú vznik konkrétnych situácií, ktoré Mrňka v ďalšom texte rozoberá podrobne, aby mohol preskúmať ich jednotlivé činitele. Vzniká tak plastický obraz spoločenských a individuálnych podmienok násilia. Dochádza k demýtizácii páchaného násilia ako neľudského excesu, ktorého sa

2 Adrian von ARBURG – Tomáš STANĚK, *Organizované divoké odsuny? Úloha ústředních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945)*, část I–III. Soudobé dějiny 12, 2005, č. 3–4, s. 465–533; Soudobé dějiny 13, 2006, č. 1–2, s. 13–49; Soudobé dějiny 13, 2006, č. 3–4, s. 321–376.

3 Philip ZIMBARDO, *Luciferův efekt. Jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*, Praha 2014.

4 Charles TILLY, *Politika kolektivního násilí*, Praha 2006.

5 Randall COLLINS, *Violence. A micro-social theory*, Princeton 2008.

„normálni ľudia“ nemôžu byť schopní dopustiť, a zároveň sa autor vyhýba bagatelizácii, ku ktorej by prijatie násilia ako „prirodzeného“ mohlo viesť.

Mrňka neodkazuje násilie do mýtckej sféry, ani ho neodpisuje ako súčasť prekonanej minulosti, neprítomnú v modernom svete či spoločnosti. Dôsledne ukazuje, ako blízko pod povrchom spoločenských noriem a tabuizácie driemu sily, ktoré dokážu za vhodných podmienok tieto krehké obruče rozmetať a významne posunúť hranice normálneho. Zároveň jeho priamy pohľad do očí blízkosti násilného správania nevedie k bagatelizácii násilia ako biologickej skutočnosti, s ktorou sa musíme zmieriť. Úprimne popisuje spôsob, akým násilie v spoločnosti vzniká, normalizuje sa a je prijímané, čím zároveň poodhaľuje spôsob, ako takému procesu zabrániť. *Limity lidskosti* sú vo výsledku knihou, ktorá sa (najmä pre podrobné a obšiahle popisy páchaného násilia) nečíta jednoducho, napriek tomu za prečítanie rozhodne stojí.

Tereza Richtáriková

Jindřich DEJMEK (ed.),

Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničních věcí z let komunistického režimu (1956–1989). Díl první, Cirkulární telegramy MZV 1956–1967/68, svazek I/1 (1956–1963); svazek I/2 (1963–1968),

Praha, Historický ústav 2020, 580 s. a 670 s.,

ISBN 978-80-7286-364-8 a 978-80-7286-365-5.

Sbírký diplomatických dokumentů patří mezi nejdůležitější součásti každé vyspělé evropské historiografie, a to i navzdory hlasům některých postmodernistů zpochybňujících význam politických dějin. Pro složité a velmi dynamické období studené války zpřístupnily obsáhlé pramenné složky vedle důležitých aktérů tehdejších mezinárodních vztahů (Spojené státy americké, Velká Británie, Francie a Spolková republika Německo, také některé menší státy jako Polsko nebo Švýcarsko.¹ V České republice dosud kritická edice dokumentů vztahující se k zahraniční poli-

1 K tomu srov. edici diplomatických dokumentů Spojených států amerických *Foreign Relations of United States* a Spolkové republiky Německo *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland* dostupnou také elektronicky. Britské materiály zpřístupňuje *British policy Overseas* a francouzské *Documents diplomatique Français*. Polská varianta k dispozici formou ediční řady *Polskie dokumenty Dyplomatyczne* a švýcarská prostřednictvím *Diplomatische Dokumente der Schweiz*.

tice Československa, až na ojedinělou výjimku dramatických událostí spojených s rokem 1968, zcela absentovala.²

Zaplnit uvedené pomyslné bílé místo v české historiografii se pokusil Jindřich Dejmek, dlouholetý pracovník a jeden z „tahounů“ Historického ústavu Akademie věd České republiky. Jeho jméno není třeba odborné veřejnosti podrobněji představovat. Tento historik střední generace s velmi obsáhlou publikační činností se déle než dvě dekády věnuje systematicky československé zahraniční politice. Činí tak na základě rozsáhlého archivního výzkumu. Ani v oblasti zpřístupňování nevydaných pramenů široké veřejnosti není žádným nováčkem. Dlouhodobě se podílel jako klíčový editor na vydávání řady A („modré“) *Dokumentů české zahraniční politiky 1918–1945* (DČZP), která je vymezena obdobím od vzniku Československa po vypuknutí druhé světové války. Dosud se vydavatelsky podílel na celkem devíti svazcích, s důrazem na „zakladatelské“ období a poslední léta první republiky.³

Nová ediční řada *Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničí z let komunistického režimu 1956–1989*, vycházející péčí Historického ústavu Akademie věd, navazuje na předchozí vydavatelský počín DČZP. Za její počáteční mezník byl zvolen XX. sjezd KSSS v roce 1956 a následná destalinizace spojená s určitou liberalizací v sovětském bloku. Celá edice by měla zahrnovat čtyři díly a pokrýt období až do prosince 1989, kdy komunistickou garnituru nahradila v Československu vláda národního porozumění. Při prvním pohledu na dva publikované objemné svazky zaujme v evropském kontextu zcela unikátní záležitost. Podobné vydavatelské počiny jsou vždy dílem kolektivu autorů, neboť heuristika (a samotný výběr dokumentů), přepis materiálů a jejich kritické zhodnocení, včetně opatření odpovídajícím poznámkovým aparátům, představuje časově velmi náročnou záležitost. V případě recenzovaných monografií se jedná o dílo jednoho člověka! Jde proto bezesporu o skutečně mimořádný vědecký výkon.

2 Jitka VONDROVÁ – Jaromír NAVRÁTIL (eds.), *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, Svazek 4, Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*, 4 díly, Brno 1995–1997, 2011.

3 Jindřich DEJMEK et. al. (eds.), *Československo na pařížské mírové konferenci. Dokumenty československé zahraniční politiky*, sv. A/2/1–2, Praha 2000, 2011; Idem, *Československá zahraniční politika a vznik Malé dohody 1920–1921. Dokumenty československé zahraniční politiky*, sv. A/3/1–2, Praha 2004, 2005; *Československá zahraniční politika v roce 1936, 1937, 1938*, Praha 2000–2004, 2007.

První dva svazky začínají již vzpomínaným rokem 1956 a končí událostmi souvisejícími s Pražským jarem. Širšímu okruhu zájemců zpřístupňují šifrovanou telegrafickou korespondenci mezi Ministerstvem zahraničí a československými zastupitelskými úřady – klíčovou složku všech moderních zahraničních služeb bez ohledu na vnitřní mocenskou strukturu. Při tomto druhu materie se badatel potýká se zásadním problémem. Šifrované instrukce a informace určené pro československé ambasády a konzuláty jsou dochované téměř v úplnosti v Archivu Ministerstva zahraničních věcí České republiky chronologicky podle pořadových čísel rozdělené do jednotlivých svazků, aniž by k nim existovaly jakékoli další pomůcky nebo rejstříky. Jejich „vytěžení“ je tak z časových důvodů téměř nemožné, jak dále prozrazuje krátké zamyšlení nad některými podstatnými statistickými daty. Jen v roce 1956, kdy se Černínský palác vrátil k četnějšímu rozesílání instrukcí a informací pro československé zastupitelské úřady v zahraničí, bylo odesláno celkem 12 700 telegramů. Tento počet v následujících letech dokonce narůstal. Za celé období komunistického režimu neklesl jejich počet pod 5 000, přičemž například v meziválečném období jen výjimečně dosáhl hranici 400 telegramů. Komunistická diplomacie totiž s oblibou utajovala i jinak běžné informace, které drtivá většina vyspělých západních států nepovažovala za „tajné“. J. Dejmek zpřístupnil celkem 1 648 (!) dokumentů, což představuje zhruba 2 % z celkového množství odeslaných telegramů. Z hlediska obsahu jde ovšem o zásadní materiály informující o většině důležitých mezinárodních událostí, k nimž Československo zaujalo konkrétní postoj, resp. přímo se jich účastnilo.

Ke kvalitě recenzovaných svazků přispívá i vhodně zvolená obálka v tvrdé vazbě. Na přední straně dominuje barevná fotografie Černínského paláce, doplněná portrétem vedoucího rezortu zahraničí Václavem Davidem a Jiřím Hájkem. Na zadní straně monografie je vyobrazen jeden z dobových cirkulárních telegramů. Samotným editovaným dokumentům předchází úvodní slovo k projektu *Cirkulární telegramy a nástin vnějších aktivit Československa v letech 1956–1968*. Následuje analýza personální i organizační struktury Ministerstva zahraničí a sítě zastupitelských úřadů ve sledovaném období. Nechybí ani ediční úvod a poznámky zpracované rovněž editorem. J. Dejmek provedl přepis archiválií podle pravidel pro vydávání novodobých historických pramenů.⁴ Publikované dokumenty jsou vybaveny pečlivě zpracovaným poznámkovým aparátem usnadňujícím vnější i vnitřní pramennou kritiku. Pouze v registrové podobě byly otištěny materiály z období Praž-

4 Ivan ŠTŮVÍČEK, *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha 2002.

ského jara v roce 1968, které editor zveřejnil již dříve formou výběrové edice dokumentů ve *Sborníku archivních prací* a v *Moderních dějinách*.⁵ Právě k tomuto zakončení druhého svazku mám jedinou závažnější výtku, která je však pomyslnou drobnou vadou na kráse. Ano, chápu, že jejich opětovné zveřejnění by vedlo k nárůstu již tak velkého rozsahu recenzované monografie, nicméně výrazně by napomohlo uživatelskému komfortu. Knihu doplňuje anglické resumé, výběrová bibliografie k československé zahraniční politice 1956–1968 i jmenný rejstřík.

První dva svazky ediční řady *Cirkulární telegramy Československého ministerstva zahraničí z let komunistického režimu* představují žádoucí příspěvek k českým moderním dějinám. Nyní může i širší okruh čtenářů – diplomaté, politikové, ale také sdělovací prostředky – sáhnout po relevantním zdroji splňujícím veškerá kritéria vědecké práce. Mohlo by to napomoci k hlubšímu poznání československé zahraniční politiky po roce 1956, která se navzdory některým paušalizujícím interpretacím z řad publicistů a historiků snažila o limitovanou autonomní aktivitu v rámci sovětského bloku. Současně lze jen doufat, že editorovi zbyde dostatek energie k tomu, aby svůj velkorysý vydavatelský počín dotáhl v dohledné době do úspěšného konce.

Miroslav Šepták

Pavel BOČEK a kolektiv,
Moskva – Třetí Řím. Od ideje k symbolu,
Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2019, 346 s.,
ISBN 978-80-7422-582-6.

V posledních letech napsali čeští historičtí rusisté povícero zajímavých knih o minulosti ruského státu. Patří k nim např. syntetizující zpracování *Dějiny Ruska* autorského kolektivu vedeného Z. Vydrou¹ a *Dějiny Ukrajiny* kolektivu v čele

5 Jindřich DEJMEK (ed.), *Cirkulární instrukce československého ministerstva zahraničí z doby Pražského jara 1968*, *Sborník archivních prací* 63, 2013, č. 2, s. 451–572; Idem, *Cirkulární instrukce československého MZV z počátečního období normalizace (srpen 1968–duben 1969)*, *Sborník archivních prací* 64, 2014, č. 2, s. 405–561; Idem, *K bezprostřední reakci československé diplomacie na sovětskou okupaci v srpnu 1968. (Několik poznámek a nepublikovaných dokumentů)*, *Moderní dějiny* 23, 2015, č. 2, s. 283–306.

1 Zbyněk VYDRA – Michal ŘOUTIL – Jitka KOMENDOVÁ – Kateřina HLOUŠKOVÁ – Michal TÉRA, *Dějiny Ruska*, Praha 2017.

s J. Rychlíkem² nebo pojednání o minulosti Kyjevské Rusi M. Téry³ a palácových převratech v Rusku 18. století F. Stellnera.⁴ Jejich výklady jsou převážně založeny na vlastních autorských bádáních, často se odvíjejí ze zkoumání pramenů a primární literatury. Jejich metodologie a tematika do značné míry navazuje na obvyklé české pojetí ruské minulosti, v němž hraje ústřední roli tzv. historie carů. Jde primárně o politické dějiny, v nichž je výklad soustředěn k významným osobnostem, především panovníkům ruského státu. Zřetelné je toto pojetí zejména v populárních tzv. švankmajerovských *Dějínách Ruska*, jež vyšly během 16 let přelomu 20. a 21. století v šesti postupně doplňovaných vydáních.⁵ K tomu připojme poznámku, že jejich přímým předchůdcem a tematickým i metodologickým vzorem byly dějiny Ruska, které zpracoval kolektiv českých historických rusistů ve druhé polovině 60. let 20. století.⁶ Přesto, zejména to platí o *Dějínách Ruska* autorského kolektivu Z. Vydry a *Dějínách Kyjevské Rusi* Michala Téry, najdeme snahu dotknout se dějin kultury a alespoň některých aspektů kulturních dějin; především jde o ty, jež se týkají proměn ruské společnosti. Do určité míry v tom můžeme vysledovat tradici meziválečné české historické rusistiky rozvíjející se především v Brně, jejíž čelný představitel Josef Macůrek (1901–1992) vysvětloval dějiny východní Evropy jako součást obecných dějin s postupně přejímaným a podporovaným byzantsko-křesťanským kulturně civilizačním profilem. Macůrkovi nešlo o jeho definování ve smyslu protikladu západoevropského římsko-katolického typu, ale o objasnění jeho zvláštností odvíjejících se především od duchovního a jej podmiňujícího, širěji kulturního (ve smyslu kulturně historického) typu. Teprve následně obojí promítal do vnitropolitické a zahraničně politické dimenze. Např. expanzionismus ruského impéria 18. a 19. století vysvětloval v kontextu vize o šíření pravého křesťanství (ortodoxie).

2 Jan RYCHLÍK – Bohdan ZILYNSKIJ – Paul Robert MAGOCSI, *Dějiny Ukrajiny*, Praha 2015.

3 Michal TÉRA, *Kyjevská Rus: dějiny, kultura, společnost*, Červený Kostelec 2019.

4 František STELLNER, *Car je mrtev, ať žije carevna! Převrasy na ruském dvoře v 18. století*, Praha 2014.

5 Milan ŠVANKMAJER – Václav VEBER – Zdeněk SLÁDEK – Vladislav MOULIS, *Dějiny Ruska*, Praha 1995¹; M. ŠVANKMAJER – V. VEBER – Z. SLÁDEK – V. MOULIS – Libor DVOŘÁK, *Dějiny Ruska*, Praha 2010⁶.

6 M. ŠVANKMAJER – Karel HERMAN – Vladimír HOSTIČKA – Bohumila ZÁSTĚROVÁ, *Dějiny Svazu sovětských socialistických republik: Přehled politického vývoje společnosti 1*, *Dějiny Ruska*, Praha 1967; Zdeněk SLÁDEK – Vladislav MOULIS – Jiří MUŠKA, *Dějiny Svazu sovětských socialistických republik: Přehled politického vývoje společnosti 2*, *Dějiny Sovětského svazu*, Praha 1967.

Na tyto skutečnosti upozorňujeme proto, že mimořádně zajímavá publikace, která je předmětem recenze, do značné míry prokazuje nejen oprávněnost takového přístupu, ale tento přístup i dále rozvíjí. Jejím východiskem je přesvědčení, že bez vysvětlení podstaty a proměn ruského duchovního světa (v jeho širokých kulturně společenských souvislostech a dopadech) se jeví skutečné poznání minulosti Ruska (pojímaného ovšem širěji než je jeho geopolitický rozměr) jako prakticky nemožné.

Pavel Boček patří mezi malou část českých historiků, kteří se dlouhodobě a systematicky věnují vztahům ruské pravoslavné církve a ruského státu. Soustřeďuje se na ruský pozdní středověk a raný novověk. Jedním z jeho stěžejních cílů je vyzdvihnout podíl konkrétních duchovních (ale nejen jich) na konstituování a profilování státní moci, stejně jako i význam či dokonce nezastupitelnost široce pojímané víry jak pro ruskou státní politiku, tak pro každodenní život ruské společnosti. Z toho zřetelně plyne, že téma, jež je vymezeno v názvu recenzované knihy, je mu dlouhodobě vlastní. A to jak ve smyslu soustředění na písemnou formu analytických rozborů, tak syntetizujících promýšlení ve smyslu jeho dopadu na zodpovězení otázek, jaké Rusko skutečně bylo či nakolik lze hovořit o kontinuitě ruského středověku se současností?

Idea Moskvy coby Třetího Říma bývá obvykle klasifikována jako jedna z myšlenek, jež zřetelně vymezovaly a současně i ospravedlňovaly staletý expanzionismus ruského státu. Je řazena mezi soubor politických názorů majících za cíl zvýraznit ruský mocenský mesianismus. Jen okrajově bývá připomínáno, že se původně jednalo o soubor názorů nejen soustředěných, ale vysloveně i omezených na „pravou“ křesťanskou víru (moskevskou ortodoxii) a jí nesené duchovno, aby i v těchto případech byla duchovní rovina pouze včleňována, nikoli podřizována, světské a celá podstata ideje vrácena mezi vize mající zdůvodnit a obhájit tradiční ruský politický expanzionismus (M. Švankmajer a kol, *Dějiny Ruska*, Praha 1996³, s. 43–44).

Nejstarší písemná podoba ideje Moskvy coby Třetího Říma je prokazatelně doložena pro 20. léta 16. století a za jejího autora bývá považován mnich pskovského Jeleazarova kláštera Filofej (1465–1542). Obvykle je z ní citována část ústřední věty: „Dva Římy padly, třetí stojí a čtvrtého již nebude.“ Bývá interpretována tak, že padl-li pod náporu barbarů Řím na Apeninském poloostrově a následně se nedokázal ubránit Turkům ani Konstantinopol – Řím jako centrum Východořímské říše, je nyní na Moskvě jako městu srovnatelném s těmito metropolemi nejvýznamnějších světodějných říší, aby převzala, udržela a dále rozvíjela „prapor“ mocenské

velkoleposti. Na duchovní podstatu ideje se nezapomíná, ale nebývá zmiňována její priorita.

Byl to mezi českými historiky právě Pavel Boček, kdo se ve svém předchozím studiu utvrdil v přesvědčení, že ideu Moskvy coby Třetího Říma je nutné vysvětlit obráceně: nejprve v kontextu dobového duchovního dění se současným naznačením jeho starších kořenů a následně, po zevrubném vysvětlení jejího významu pro dobu, kdy vznikla, popisovat její využití (pokud ale objektivně existovalo) v následujících etapách minulosti ruské společnosti. Již dříve P. Boček zdůraznil, že přitom je nutné obezřetně posuzovat její proměňující se smysl a zejména její posunování do roviny účelového využívání reflektujícího požadavky aktuální politické, kulturní či široce společenské sféry.

Pavel Boček využil možnosti, jež mu nabídl projekt Grantové agentury ČR „Centrum pro transdisciplinární výzkum kulturních fenoménů ve středoevropských dějinách: obraz, komunikace, jednání“ realizovaný Masarykovou univerzitou v Brně a Univerzitou Palackého v Olomouci, a rozhodl se tento přístup široce rozvinout a to ve spolupráci s mezinárodním týmem. Mezi odborníky, jež se mu podařilo pro napsání knihy získat, najdeme specialisty na politické dějiny, dějiny kultury, na filozofii, církevní i věroučnou minulost, dějiny umění a další. Vedle zástupců z České republiky jsou odborníci také z Ruska i Ukrajiny.

Knihy na první pohled zaujme nejen svou tematikou a pěknými obrazovými reprodukcemi, ale i precizní redakční prací. Zvláště pečlivý čtenář si všimne jen drobných formálních chybiček, např. v obsahu, který je poněkud netradičně zařazený na začátku publikace, není u *Summary* uvedena strana 342, jak by mělo správně být, ale jen „x“. Prostě, anglické resumé se dotvářelo jako poslední a v závěrečných korekturách tato drobnost unikla. Ale tento příklad neuvádíme proto, abychom s hnidopištvím vlastním recenzentům ukázali, jak pečlivě jsme četli a tudíž postřehli drobný nedostatek, ale právě naopak. Jde nám o to vyzdvihnout kvalitní češtinu – většina textů byla napsána v ruštině a bylo na Pavlu Bočkovi a Liboru Dvořákovi, aby je dobře a především odborně správně přeložili, což nebývá v poslední době příliš časté. Stejně tak je třeba vyzdvihnout dokonalou korektorskou práci i jednoduchou, ale pro tak náročné téma velmi vhodnou grafiku. Ocenit je rovněž třeba kvalitní a s textem srozumitelně, názorně propojenou obrazovou přílohu a především další pasáže vysvětlující např. stěžejní reálie a významné osobnosti, o nichž texty pojednávají. Dodejme, ale to už jsme hodně neskromní, že další přílohou by mohl být slovníček významných událostí s přesným vymezením doby, kdy se udály. Nepochybně by se jím ještě více podtrhl didaktický význam knihy

a otevřela možnost, aby čtenář snáze pochopil, co se kdy, v čem a jakým způsobem ohledně ideje Moskvy coby Třetího Říma odehrávalo. Nebo, spíše neodehrávalo, protože pojednání v jednotlivých kapitolách nemá jen za cíl zdůvodnit vznik a využití ideje Moskvy coby Třetího Říma, ale i vysvětlit, proč ji nelze, jak bývá zjednodušeně činěno, považovat za pouhou vizi zdůvodňující a obhajující výboje ruského státu, ani za organickou součást dlouhodobé koncepce ruského imperialismu.

Knihla *Moskva – Třetí Řím. Od ideje k symbolu* je rozdělena do čtyř kapitol, jež na sebe chronologicky navazují. Předchází jim tematicky laděný úvod P. Bočka *Dva Římy padly, třetí stojí a čtvrtého nebude*. Autor v něm vysvětlil představu o Moskvě – Třetím Římu zformulované mnichem Filofejem jako jednu z nejznámějších, ale současně i nejproblematictějších otázek ruských středověkých dějin. Zasadil ji do tzv. filofejského cyklu, kterým nejen Filofej, ale i další významní duchovní tehdejšího Ruska, zejména Josif Volockij, metropolita Zosima, metropolita Daniil a mnich Maxim Grek reagovali na situaci, v níž se ocitla ruská společnost přelomu 15. a 16. století, a přispívali tím k nebývalému rozvoji skutečného politického myšlení. Naznačil ovšem i následné reakce, které učinily v průběhu dalších století z ideje Moskvy coby Třetího Říma opravdové politikum. Oprávněně konstatoval, že obecnější obeznámenost s Filofejovou vizí otevřelo až 19. století. Škoda, že ji v této souvislosti více nezasadil do procesu utváření moderní ruské národní identity. Nutno ovšem mít na zřeteli, že analýza 19., případně 20. století, vyžaduje jiné tematické i metodologické přístupy. Pouhé připojení za předchozí výklad by mohlo být až zavádějící. To ostatně v knize autoři pasáží věnovaných 18. a 19. století naznačili.

První, nejobsáhlejší kapitola, se soustředila na 14. a 15. století, tedy na dobu, kdy se idea Moskvy coby Třetího Říma rodila, resp., kdy se utvářely kulturně civilizační i politické okolnosti, za nichž pak byla ve dvacátých letech 16. století zformulována. Stejně jako i v dalších kapitolách věnovaných postupně 16. století, 17. století a 18. a 19. století, zaplnil její začátek několikastránkový vhled, patrně opět z pera P. Bočka. Jeho cílem bylo stručně a zřetelně vysvětlit politické a kulturně civilizační okolnosti, jakož i souvislosti toho, co bylo v následujících analytických statích zevrubně pojednáno. Vyzdvihněme, že tyto „mikro-úvody“ tvoří nepřilíživě rozsáhlý, fakty ovšem naplněný a ve zhuťnělé podobě vysvětlený kulturně civilizační vývoj Ruska. Pokud by byl v rozšířené podobě samostatně publikovaný, nesporně by vytvořil velmi zajímavý, k doposud obvyklým přehledům ruské minulosti důležitý pendant.

První kapitolu tvoří kromě již zmíněného úvodu pět studií, v nichž její autoři nejprve seznámili čtenáře s dobou, ve které působily tak významné osobnosti ruského duchovního života, jako byl metropolita Alexej a duchovní Josif Volockij. Těm také věnovali samostatné rozборы, aby následně objasnili proměnu ruské architektury vlivem ideje Moskva – Třetí Řím a význam Buslajevského žaltáře jako dvorské památky doby panování velkého knížete moskevského Ivana III. (1462–1505). Zvláště je třeba upozornit na úvodní syntetizující stať *Klíčová mytologémata ruského středověkého nábožensko-politické myšlení (Od Nového Jeruzaléma k Novému Konstantinovu hradu a Třetímu Římu)* Andreje V. Koreněvského, neboť v ní najdeme vysvětlení, proč se v době svého vzniku idea Moskvy coby Třetího Říma nedočkala tak výrazných reflexí jako v následujícím 16. století, případně v dobách dalších. Důležité bylo v této stati také objasnění, proč každá nová myšlenka tohoto typu vznikala jako syntéza předešlých, ovšem s tím, že vše staré nabývalo nového smyslu, neboť se přetvářelo v novou kvalitu, či bylo beze zbytku odmítnuto. V tomto kontextu se stává zřejmějším, proč idea Moskvy – Třetího Říma, jejíž ideové kořeny lze sledovat ve starším období, byla v prvních desetiletích 16. století teoreticky odůvodněna poukazy na Filofejevy texty a byla následně zakomponována do státoprávních dokumentů, v nichž se fakticky stala oficiální nábožensko-politickou doktrínou ruského carství.

Druhá kapitola byla sestavena ze tří statí – *Moskevský metropolita Makarij – otec Svaté Rusi; Vzhled carských rezidencí v 16. století a Reflexe koncepce Moskva – Třetí Řím a bobosloví Josifa Volockého v monumentálních výzdobných programech doby metropolity Makarije*. Ve všech bylo zdůrazněno, že ústřední osobností, kolem níž se reflexe ideje Moskvy coby Třetího Říma v 16. století točily, byl metropolita Makarij. Kromě analýzy jeho názorů a definování jeho místa v proměnách duchovních i politických názorů Ruska 16. století byla proto ve druhé kapitole věnována pozornost jejich výtvarnému ztvárnění v prostoru carských rezidencí. Právě tím byl zřetelně prokázán faktor vnějškovosti při prosazování, obhajování i určování oficiální ideologie formou obrazových vjemů, na nichž se v Rusku 16. století podíleli i zahraniční umělci. Především se jednalo o osobnosti, jež na Rus (dobově definovanou jako Moskovija) přišly z Apeninského poloostrova. V jednotlivých pasážích se sice zdůraznění jimi zprostředkovaného vlivu italské renesance může jevit jako přemrštěné, nicméně je třeba si povšimnout, že se nehovoří o vlivu humanismu. I autoři zmíněných pasáží uznávají, že ten zůstal dobověmu Rusku vzdálený. Jedna věc byla výtvarná a architektonická reflexe, druhá ideje a myšlení.

Třetí kapitola se zaměřuje na dopady ideje Moskvy coby Třetího Říma na ruské 17. století. Kruciólní otázkou se v ní stalo postavení a význam další čelné osobnosti ruského duchovního i politického života, patriarchy Nikona. Nikon stál v čele moskevské pravoslavné církve v letech 1652–1666. Kapitola byla sestavena ze šesti studií, mezi nimiž je třeba upozornit na ty, které sledují vizi budování tzv. Nového Jeruzaléma, tedy tradiční, nejen v Rusku se projevující snahy mít na svém území „Jeruzalém“ a svatý hrob a působit jejich prostřednictvím jako dědic a pokračovatel svatého města. Tím měla být potvrzena vize, že se z něj (a potažmo z celé Moskovije) šíří vše správné, spravedlivé a hodnotné. Zajímavý ovšem byl i kontext zmíněný v následujících pasážích, jež byly soustředěny na otázku dobových ruských hudebních projevů a sakrálního či státoprávního významu carské koruny pro Rusko 17. století.

Poslední kapitola, poněkud překvapivě sestavená pouze z tří statí, byla zaměřena na reflexe, či jak už jsme naznačili, i na ne-reflexe, ideje Moskvy coby Třetího Říma v 18. a 19. století. Pouze okrajově v nich bylo zmíněno, že především v 19. století se ještě více než v předchozích dobách idea Moskvy coby Třetího Říma politizovala a od 18. století nabývala konotace, jež z ní činily historií zdůvodňovanou představu o mocenském a politickém úsilí Moskvy / Ruska stát se skutečným impériem. Takovým, jež by se vyrovnalo Římské i Byzantské říši. Důvod menšího soustředění knihy na reflexe ideje Moskvy coby Třetího Říma v moderní době jsme již uvedli. Cílem P. Bočka a jeho spoluautorů bylo sledovat ji v kulturně civilizační, nikoli politické, či přesněji zpolitizované, podobě. Přesto, a studie historiků umění Ivana a Karolíny Foletti *Moskva nebo Řím? Rusko-byzantská architektura a translatio imperii?* zařazená do poslední kapitoly, ve svém úvodu zřetelně vyjádřila, že v 19. století šlo o zcela jinou formu politizace než v předchozích dobách; takovou, jejíž smysl tkvěl v provázání s formováním moderní národní (státní) identity. Možná by k takovému tématu a s takovým zaměřením mohl vzniknout další díl publikace o Moskvě coby Třetím Římu. Zvláště, když anotovaná kniha je zakončena dvěma vhledy do aspektů, které ruské mocenské dění 19. století na konkrétních příkladech, zejména ve druhém případě výrazně překračujícím politickou rovinu: *Nový Řím na ruském Dálném východě* Jevgenije I. Kiričenko a *Aluze původu byzantského císaře v korunovačním ceremonálu ruských monarchů v druhé polovině 19. století* Iněssi N. Sliuňkovy. S ohledem na řadu odborníků, kteří se obdobnou tematikou, ne vždy přímo vztaženou k Rusku zabývají, by však bylo vhodné k jejímu vzniku přizvat autory ze střední a západní Evropy, případně i USA. Takový záměr je možné podtrhnout i konstatováním, že

idea Moskvy coby Třetího Říma je nepochybně jednou ze stěžejních pro pochopení minulosti ruského státu a života jeho společnosti. Je jedním z témat, kterým je třeba věnovat pozornost i nadále, a to nejen kvůli jejich původní podobě, době vzniku, jejímu původnímu smyslu a významu, ale i proto, že svoji přitažlivost neztratily ani v následujících stoletích, ba dokonce některé z nich právě později začaly žít vlastním „novým životem“. V jeho negativních i pozitivních stránkách. Oceňme proto, že ideji Moskvy coby Třetího Říma je stále věnována pozornost a že se jí jak česká, tak moderní ruská i další, tzv. západní historiografie zabývá. Vyzdvihneme rovněž, že jde o záležitost, která zřetelně překračuje hranice dějepisectví. Idea Moskvy coby Třetího Říma je sledována i z úhlů pohledu filozofie, lingvistiky, dějin umění i dalších vědních oborů. Výsledkem jsou pozoruhodné obrazy a mnohá nová zjištění, která nejen ve zmíněném tématu ukazují, jakou má mezioborový přístup, či přístup otevírající možnosti konfrontace výsledků bádání jednotlivých oborů, smysl a perspektivu.

Radomír Vlček

Dalibor VÁCHA,

Návrat domů. Českoslovenští legionáři na cestě z Ruska do vlasti 1919–1920,

Praha, Nakladatelství EPOCH 2020, 222 s.,

ISBN 9788075579836.

V meziválečném období byli legionáři vyzdvihovali jako hrdinové, kteří se nemalou měrou zasloužili o vznik samostatného státu Čechů a Slováků. Naproti tomu po únoru 1948 byla tradice legionářů prakticky vymazána z paměti československé historie. Dlouholeté opomíjení, spíše řečeno dlouholeté přehlížení, tradice a významu legionářů, se jistě projevilo i na historickém bádání samotném. Po roce 1989 se legionářská tradice opět dostala do popředí zájmu historiků i široké veřejnosti. Začaly se publikovat legionářské deníky, odborné články a monografie. Řada publikací se však věnovala legionářům jako celku, a to bez hlubší sondy do jejich problematiky. Bylo tomu tak obzvláště v případě legionářů bojujících v Rusku, jejichž příběh může být podkladem pro rozsáhlý výzkum téměř šesti let jejich působení na bojišti. V neposlední řadě dlouho v české historiografii chyběl pohled do každodenního života dobrovolců. Těmito často opomíjenými aspekty se zabývá historik Dalibor Vácha, který svým výzkumem významně přispěl k oživení legionářské tradice a také k hlubší analýze problematiky československých legionářů působících v Rusku.

Kniha *Návrat domů* volně navazuje na dvě předešlé knihy Dalibora Váchy, *Bratrstvo*¹ a *Ostrovy v bouři*,² které se primárně věnovaly tématu každodennosti československých legionářů při bojích podél Transsibiřské magistrály. Logickým pokračováním těchto knih se tak stalo téma návratu legionářů z ruského bojiště do Československé republiky. Vácha se, stejně jako v ostatních knihách o legionářích, nejvíce opírá o vydané deníky a zápisníky legionářů.³ To je dáno jednak faktem, že stěžejním pramenem pro historii pojednávající o každodenním životě jsou právě osobní prožitky, a jednak také skutečnost, že doposud se o hlubší analýzu každodenního života legionářů nikdo více nezajímal. Ke knize tak musíme přistupovat s jistou mírou kritičnosti, neboť samotní legionáři své deníky povětšinou sepisovali s odstupem několika let, nebo byly deníky vydávány jako součást většího celku, a tudíž mohly být některé části vynechány.

Vácha se kromě nich nejvíce ve své knize opírá o práci legionáře, publicisty, autora a editora Adolfa Zemana, jenž sesbíral legionářské deníky, zápisky a vzpomínky do pětisvazkového díla *Cesty odboje. Jak žily a kudy táhly československé legie* vydané bezprostředně po návratu legionářů do vlasti.⁴ I přes velké množství deníků, archivních zdrojů i sekundární literatury, dokázal autor tento materiál s precizností roztrždit a podat tak pohled na události, které legionáře na cestě domů provázely. Z daných pramenů ve své knize použil jednak pozitivní, někdy i humorné vzpomínky, ale také poukázal na zkušenosti méně líbivé i na špatné rozpoložení některých dobrovolců. Tímto průnikem do všech možných vnitřních prožitků jednotlivých legionářů nám kniha nabízí dostatečný prostor pro vytvoření celistvého pohledu do dané problematiky.

V úvodu knihy Vácha velice spoře uvádí události, které předcházely evakuaci československých legionářů z Vladivostoku, byť právě toto období zahrnuje téměř

-
- 1 Dalibor VÁCHA, *Bratrstvo. Všechny a dramatické dny československých legií v Rusku 1914–1918*, Praha 2015.
 - 2 Idem, *Ostrovy v bouři. Každodenní život československých legií v ruské občanské válce 1918–1920*, Praha 2016.
 - 3 Výběr z deníků: Jindřich BEJL, *Deník legionáře*, Praha 2013; Josef CHARVÁT, *Cestou ze Sibiře do vlasti*, Praha 2001; Karel FIBICH, *Povstalci V. Vladivostok – ČSR*, Praha 1938; Aneta HARTMAN, *Cestou ze Sibiře. Dojmy československého legionáře*, Praha 1920; Michal RAK, *Denník. Ilustrovaná kronika legionáře Františka Krejčího*, Praha 2018; Vladimír ROUBAL, *Osudy 20. transportu. Ze zápisů a vzpomínek*, Brno 1929; Karel SVOBODA, *S vichřicí do dvou světadílů. Dokumentární historie ruského legionáře*, Praha 2006.
 - 4 Tento pramen je jistě cenným materiálem pro možný další výzkum, neboť zahrnuje období od roku 1914 až do roku 1920 a je tak hlavním zdrojem informací i vlastních zkušeností jednotlivých dobrovolců.

pět let ze života dobrovolců. I přesto, že kniha pojednává o evakuaci, tedy o letech 1919–1920, jsem toho názoru, že si kniha zasloužila obsáhnout více stran z období předcházejícího. Je však pravdou, že Vácha se tomuto období dostatečně věnoval ve svých předchozích knihách.

Následující část knihy pojednává o jednotlivých lodních transportech, které legionáře převážely z daleké Sibíře přes oceán a exotické krajiny zpět do jejich vlasti. Jedná se především o informativní část knihy, kdy Vácha představuje jednotlivé lodě, jejich názvy, velitele posádky a počet osob na palubě. Osobně hodnotím tuto část velice kladně, neboť jen v málo jiných knihách či publikacích lze najít tento souhrnný soupis všech transportů včetně podrobností o nich. Vácha v této části nejvíce čerpá ze zápisů velitele evakuačního úřadu Rudolfa Raše a jeho spisu *Evakuace*. Co bych této části knihy naopak vytkla, je absence přehledné tabulky o transportech, ta je dostupná v Archivu Ministerstva zahraničních věcí.⁵

Jádro knihy pojednává, jak je u Váchy obvyklé, o každodenním životě legionářů na lodi i mimo ni. Českoslovenští legionáři, kteří před válkou jen stěží pomýšleli na daleké krajiny v exotických končinách, se nyní ocitli, vyčerpaní bojem, na zaoceánských parnících, které proplouvaly kolem pobřeží Japonska, Singapur, Cejlonu a Egypta. I samotná plavba na parnících byla pro mnohé legionáře životním zážitkem, protože naskýkala pohled na širý, daleký oceán plný delfinů a žraloků vyskakujících nad hladinu. Lodě při své plavbě musely kotvit v různých přístavech, v Hongkongu, Singapur či v Kolombu, v Africe to pak byl přístav Port Said. Toho legionáři využili pro nákup exotického ovoce, suvenýrů ale také k návštěvě botanické zahrady, odkud si s sebou odvezli především nezapomenutelný zážitek z tamní vegetace. Legionářům se však ani na souši nevyhnuly problémy. Stalo se dokonce, že loď odplula bez dvou členů své posádky, kteří se nestihli vrátit včas. Všechny tyto dojmy a zážitky Vácha prezentuje skrze vlastní poznatky legionářů. Díky neskrývané radosti, se kterou legionáři své zápisky sepisovali o svých zážitcích při objevování exotických krajů, můžeme tak nahlédnout do jejich vnitřních pocitů. Zajímavostí pak je, že si legionáři do svých deníků psali také poznatky sociálního charakteru. Nepopisovali jen své vlastní prožitky, ale uvědomovali si i nuzné sociální poměry místního obyvatelstva, o kterých se častokrát ve svých denících zmiňují. Vácha se skládáním těchto vzpomínek dokázal zcelit obecný pohled na zážitky, které legionáři na své plavbě zažili. Autor k tomu využil jak pozitivní, tak i negativní reakce legionářů, což dokresluje celkovou atmosféru plavby.

5 Seznam transportů in: Archiv ministerstva zahraničních věcí ČR Praha, Sibiřské archivy, Archiv zplnomocněnce Čs. vlády ve Vladivostoku Dr. Václava Girsy, karton 29.

Předností Váchových knih je pak popis každodenního života dobrovolců a u této knihy tomu není jinak. Autor se dotýká tématu stravování, ubytování, volného času i hygieny. Toto téma představuje průsečík ve vzpomínkách legionářů z jednotlivých lodních transportů. Díky tomu můžeme porovnat různorodé podmínky, které panovaly na jednotlivých lodích, ale i odlišné postoje mezi legionáři. Plavba trvala několik týdnů a jako každé delší společné soužití, tak i soužití legionářů na palubě se neobešlo bez negativních reakcí. Největší neshody mezi legionáři vzbuzovala otázka transportu ostatních osob. V transportech z Vladivostoku totiž nebyli jen legionáři, ale i jejich ženy, děti, zajatci a ostatní civilisté (jednalo se především o ruské emigranty, kteří utíkali před bolševiky). Rozbuškou pro hádky na palubě byla právě otázka dalších „cestujících“, kteří byli přepravováni dřívějšími transporty na úkor legionářů, kteří stále na svůj transport čekali ve Vladivostoku. Hněv, někdy i posměch pak vyvolávala na palubách lodí přítomnost žen. Jednalo se z větší části o ruské ženy, dostalo se jim hanlivého přívlastku „čechodámy“, které si legionáři do své vlasti vezli jako manželky. Ze vzpomínek legionářů se na tyto ženy vztahovaly opravdu jen negativní reakce. Bylo tomu tak i u Adolfa Zemana, který atmosféru na lodi v přítomnosti žen přirovnával ke komediantské káře.⁶

Po vylodění v evropských přístavech cesta legionářů pokračovala opět ve vlakových soupravách až do Prahy. Zde byli legionáři vítáni a oslavováni, i když je pravda, že největší slávu mohli prožít jen navrátilci z prvních transportů. Celá evakuace trvala déle než rok, a tak inenzita vítání dobrovolců postupně slábla. Také nadšení některých legionářů s blížící se vlastí sláblo. Nadšení vystřídal strach z budoucnosti a z reality, do které se legionáři vraceli po dlouhých letech odloučení od své rodiny a blízkých.

Dalibor Vácha dokázal ve své knize shrnout všechny podstatné skutečnosti o evakuaci československých legionářů z Vladivostoku do nově vzniklé samostatné Československé republiky. Přesto, že v posledních letech můžeme vidět zvýšený počet vydávaných publikací o československých legionářích, patří Dalibor Vácha mezi nepočtené historiky, kteří se zabývají především každodenním životem dobrovolců. Knihy o legionářích se často nevyhnou svému typickému popisnému a vyprávěckému charakteru, to se však Váchovi daří překonat, a to především díky citováním z legionářských deníků a zápisníků, které dávají knize vysokou úroveň autentičnosti.

Eva Hauerová

6 Adolf ZEMAN, *Československá odyssea. Dojmy čsl. novináře-dobrovolce z cesty na lodi „President Grant“ z Vladivostoku do vlasti*, Praha 1920.

John R. LAMPE – Ulf BRUNNBAUER (eds.),
The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History,
New York, Routledge 2021, 556 s.,
ISBN: 978-1-138-61308-9.

Kniha *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History* patří do série historických příruček, které vydává nakladatelství Routledge s cílem poskytnout čtenářům přehlednou syntézu dějin vybraných teritorií.¹ Recenzovaný svazek se věnuje dějinám jihovýchodní Evropy od období raného novověku až do současnosti, z geografického hlediska pokrývá země bývalé Jugoslávie, dnešní Albánie, Bulharsko, Rumunsko a Řecko. Publikace je souborem krátkých odborných studií od široce uznávaných historiků, kteří se soustředili na různé aspekty dějin regionu a působí na univerzitách a výzkumných pracovištích jak v jihovýchodní Evropě, tak i v německém a anglosaském prostředí. Sborník editovali John R. Lampe a Ulf Brunnbauer, kteří jsou zkušenými autory mnoha odborných publikací. J. R. Lampe, emeritní profesor historie na Marylandské univerzitě, se zaměřuje především na ekonomický vývoj regionu, přičemž jeho předchozí knižní publikace se dočkaly vícero vydání.² U. Brunnbauer, který je ředitelem Leibniz-Institutu pro výzkum východní a jihovýchodní Evropy (IOS) v německém Řezně, se zabývá sociálními dějinami regionu a problematikou migrace.³

Hlavní motivací autorů k napsání tohoto sborníku byla snaha poskytnout studentům a vyučujícím v akademické sféře ucelenou publikaci k novodobému historickému vývoji oblasti jihovýchodní Evropy, k jejímž dějinám novější přehledová literatura chybí.⁴ Přitom se také pokusili zpřístupnit dějiny regionu zájemcům z řad

1 Srov. Włodzimierz BORODZIEJ – Stanislav HOLUBEC – Joachim von PUTTKAMER (eds.), *The Routledge History Handbook of Central and Eastern Europe in the Twentieth Century: Volume 1–3*, New York 2020–2021; Irina LIVEZEANU – Árpád von KLIMÓ (eds.), *The Routledge History Of East Central Europe Since 1700*, New York 2017.

2 John R. LAMPE, *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*, New York 1996 a 2000; Idem, *Balkans into Southeastern Europe*, New York 2006 a 2014; John R. LAMPE a Marvin R. JACKSON, *Balkan Economic History, 1550–1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Bloomington 1982.

3 Ulf BRUNNBAUER, *Globalizing Southeastern Europe. America, Emigrants and the State since the late 19th Century*, Lanham 2016; Idem, „Die sozialistische Lebensweise.“ *Ideologie, Gesellschaft, Familie und Politik in Bulgarien, 1944–1989*, Wien 2007; Ulf BRUNNBAUER – Hannes GRANDITS (eds.), *The Ambiguous Nation. Case Studies from Southeastern Europe in the 20th Century*, München 2013.

4 Srov. Leften Stavros STAVRIANOS, *The Balkans Since 1453*, New York 1958; z novějších děl představují ucelenější obraz zbavený stereotypů publikace od Marie-Janine CILIC, *The Great*

politiků i široké veřejnosti. Autoři zdůrazňují, že vývoj jihovýchodní Evropy byl a dodnes je výrazně ovlivněn zasahováním vnějších mocností do vnitřní politiky jednotlivých států regionu, z čehož místní obyvatelstvo jen zřídka profitovalo.⁵ Tento argument se průběžně v textech objevuje jako hlavní teze celé knihy.

Sborník je rozdělen do osmi chronologicky seřazených částí (Part I – VIII), které obsahují krátké kapitoly týkající se politického, sociálního a ekonomického vývoje států jihovýchodní Evropy ve vymezeném období. V úvodu ke každé části J. R. Lampe a U. Brunnbauer stručně představili její obsah a shrnuli zásadní historické události. Ambicí editorů nebylo sestavit podrobnou komparaci politického vývoje států v konkrétních obdobích, jednotlivé kapitoly se věnují především vybraným segmentům regionální historie dle specializace autorů. Kniha tak neobsahuje pouze „suchý“ popis historických událostí, ale poskytuje i vhled do témat, která jsou v podobném typu publikací méně častá, jako například genderová otázka,⁶ problematika eugeniky⁷ nebo urbánní historie.⁸

První část (Part I) je zaměřena na vývoj území pod habsburskou, osmanskou a benátskou nadvládou. Autoři, kteří přispěli do tohoto oddílu, rozebrali postupný vznik národních hnutí, přičemž upozornili na význam premoderní náboženské příslušnosti. Rozsáhlá druhá část (Part II) obsahující deset kapitol se podrobně věnuje budování národů a států jihovýchodní Evropy v „dlouhém“ 19. století. Třetí část (Part III) se zaměřila na balkánské války, první světovou válku a jejich dozvuky. Ve čtvrté části (Part IV) autoři analyzovali meziválečný vývoj nově nezávislých států Albánie, Bulharska, Jugoslávie, Rumunska a Řecka. Přitom zdůraznili počáteční snahy jednotlivých zemí o demokratizaci, které však záhy ustoupily autoritářským tendencím. Výjimečná je pátá část (Part V) s názvem *Ekonomiky a společnosti, 1878–1939*, která se odpoutává od většinového zaměření knihy na politické dějiny a soustředí se na méně frekventovaná témata ze sociálních a ekonomických dějin. Autoři se v této části snažili pokrýt různé přístupy ke zkoumání dějin jihovýchodní Evropy, což je nejen příjemné a osvěžující pro čtenáře, ale i inspirativní pro ty, kteří se v budoucnu chtějí dějinám regionu věnovat v akademické sféře. V šesté a sedmé části,

Cauldron: A History of Southeastern Europe, Cambridge 2019; a Ulf BRUNNBAUER – Klaus BUCHENAU, *Geschichte Südosteuropas*, Ditzingen 2018.

- 5 Kapitola 52: Klaus BUCHENAU, *From foreign intervention to European integration: Southeastern Europe since 1989*, s. 521.
- 6 Kapitola 21: Marijana KARDUM, *Interwar women's movements from the Little Entente to nationalism*, s. 223–230.
- 7 Kapitola 34: Marius TURDA, *Eugenics and race in Southeastern Europe*, s. 342–345.
- 8 Kapitola 35: Mary NEUBURGER, *Sofia and Plovdiv between the world wars*, s. 346–353.

kteřé popisují průběh druhé světové války v jihovýchodní Evropě a vznik poválečných režimů (Part VI), respektive vývoj států během studené války (Part VII), se pozornost opět obrací k politickým dějinám. Sedmá část (Part VII) je navíc rozšířena o příspěvky k sociálním (U. Brunnbauer) a ekonomickým dějinám (J. R. Lampe) v poválečném období. V závěrečné osmé části (Part VIII) se autoři krátce vyjadřili k vývoji jihovýchodní Evropy po roce 1989.

Kniha jako celek slouží především jako souhrnný studijní materiál k moderním dějinám jihovýchodní Evropy. Mnohdy komplikovaný vnitřní vývoj jednotlivých států je autory popsán velmi přehledně a srozumitelně. Vyzdvihla bych například kapitolu Keitha Browna o „makedonské otázce“ v letech 1878–1913⁹ nebo kapitolu Marie-Janine Calic o válkách v Jugoslávii v 90. letech 20. století.¹⁰ Tyto texty nepřinášejí pro odborníky nové přístupy ani neotvírají neotřelá témata, zato jsou užitečné pro studenty, kteří v této problematice nezřídka tápou. Současně kniha obsahuje kromě kapitol o politickém vývoji také teoretičtější zaměřené texty D. Mishkové o otázce národních identit¹¹ či B. Trecsényiho o obrazu národa, třídy a genderu.¹² Sborník dále nabízí zajímavé případové studie, které ocení odborníci na dějiny regionu. Za zmínku stojí analýza fungování osmanských institucí v Bosně od Leyly Amzi-Erdogdular¹³ či komparace textilního průmyslu na Balkáně od Jeleny Rafajlović a Johna R. Lampeho.¹⁴

Napříč celým sborníkem složeným z mnoha studií od mnoha autorů (47) lze pozorovat jistou, vcelku logickou nejednotnost, která však knihu spíše oživuje, než že by jí byla ke škodě. Tato neucelenost je nejmarkantnější především ve dvou po sobě následujících kapitolách o vzniku Jugoslávie z pohledu habsburských Jihoslovánů (od Roka Stergara) a z pohledu Srbska (od Dejana Djokiće).¹⁵ R. Stergar se tématu věnuje do hloubky, kromě politických dějin sleduje například kategorie

9 Kapitola 12: Keith BROWN, *The Macedonian question: asked and answered, 1878–1913*, s. 122–127.

10 Kapitola 51: Marie-Janine CALIC, *Yugoslavia's wars of succession 1991–1999*, s. 514–520.

11 Kapitola 5: Diana MISHKOVA, *Nineteenth-century national identities in the Balkans: evolution and contention*, s. 72–79.

12 Kapitola 20: Balázs TRECSÉNYI, *Interwar ideas and images of nation, class, and gender*, s. 213–222.

13 Kapitola 4: Leyla AMZI-ERDOGDULAR, *Ottoman Bosnia and the Bosnian Muslims*, s. 42–49.

14 Kapitola 31: Jelena RAFAJLOVIĆ a John R. LAMPE, *Modern manufacture, state support, and foreign investment: comparing Balkan textile industries, 1878–1939*, s. 318–324.

15 Kapitola 18: Rok STERGAR, *Habsburg South Slavs in peace and war, 1912–1918*, s. 181–190, a kapitola 19: Dejan DJOKIĆ, *From Salonica to Belgrade: the emergence of Yugoslavia, 1917–1921*, s. 191–200.

identifikace Jihoslovánů v habsburské monarchii (národní, regionální, lokální) a využívá k tomu různé formy primárních zdrojů, například výňatky z deníků. Text je díky tomu čtivý a zajímavý, na druhou stranu však složitější na porozumění. Oproti tomu kapitola D. Djokiće zaměřená především na „vysokou“ politiku je více strohá, ale zároveň mnohem přehlednější a například pro studenty určitě srozumitelnější. Oba příklady demonstrují různé přístupy autorů ke zpracování jednotlivých témat, což sborník jako celek výrazně obohacuje.

Po formální stránce je kniha doplněna o historické i aktuální mapy, tabulky a podrobně zpracovaný rejstřík. Text sice není opatřen poznámkovým aparátem, ale každou kapitolu zakončuje seznam doporučené literatury převážně v anglickém, ale i v regionálních jazycích.

Kniha *The Routledge Handbook of Balkan and Southeast European History* je skvělou příručkou regionální historie pro studenty, veřejné pracovníky, pedagogy a zájemce z řad veřejnosti. Sborník může sloužit jako pomůcka při výuce a zdroj stručné a relevantní literatury od současných předních historiků. Odborníky z akademické sféry zaujmou spíše jen některé případové studie.¹⁶ Ambici stát se hojně využívanou příručkou při studiu dějin jihovýchodní Evropy bohužel může bránit vysoká cena (152 britských liber, tedy kolem 4 500 Kč za knihu v tvrdé vazbě), jejíž snížení lze očekávat až po možném budoucím vydání knihy v měkké vazbě. Přesto by se kniha měla rozhodně objevit ve vědeckých knihovnách zabývajících se moderními dějinami.

Tereza Juhászová

Marenglen KASMI,

Marrëdhëniet shqiptaro-gjermane në shekullin XX (1900–1945),

Tirana, Akademia e shkencave e Shqipërisë 2020, 572 s.,

ISBN 978-9928-339-02-7.

V minulém roce se albánská historiografie dočkala další obsáhlé studie o tématu albánsko-německých vztahů. Po publikaci Paskala Mila, odborníka na albánskou zahraniční politiku a její vývoj, z roku 2016 *Udhëkryqe shqiptaro-gjermane* (Albán-

16 Alternativní příručkou dějin jihovýchodní Evropy přístupnou spíše pro odborníky má být sedmidílná příručka *Handbuch zur Geschichte Südosteuropas*, kterou připravuje Leibniz-Institut pro výzkum východní a jihovýchodní Evropy se zapojením editorů i autorů této recenzované knihy.

sko-německé křížovatky),¹ ve které se zaměřuje na vybrané kapitoly vzájemných vztahů obou zemí od jejich počátků až po současnost, přichází Marenglen Kasmi s publikací zaměřenou na albánsko-německé vztahy v první polovině 20. století. Historik specializující se na albánskou vojenskou historii, vysokoškolský pedagog, a mimo jiné také člen rady Úřadu pro informování o spisech bývalé státní bezpečnosti Albánské lidové republiky, zúročuje v recenzované knize své předchozí bádání o tématech zahrnující meziválečné albánsko-německé vztahy a německou okupaci Albánie během druhé světové války.² Jeho nynější publikace *Marrëdhënie të shqiptaro-gjermane në shekullin XX (1900-1945) (Albánsko-německé vztahy ve 20. století)* byla vydána Albánskou akademií věd.

Popis albánsko-německých kontaktů staví Marenglen Kasmi na širokém pramenném výzkumu jak z albánských, tak především německých archivů. Z albánské strany využil fondy Státního ústředního archivu, Ústředního archivu ozbrojených složek a Archivu ministerstva vnitra. Z německého prostředí pak ve studii pracuje zejména s dokumenty ze Spolkového archivu v Berlíně-Lichterfelde, Politického archivu Ministerstva zahraničních věcí a Spolkového vojenského archivu ve Freiburgu. Archivní prameny autor doplňuje albánskojazyčnou i německojazyčnou sekundární literaturou, ke které hned v úvodu vhodně připomíná, že až na výjimku německé okupace za druhé světové války je doposud téma albánsko-německých vztahů zpracováno velmi omezeně. Zejména to platí pro počátky vzájemných vztahů před rokem 1943.

Zmíněné dosavadní opomíjení problematiky albánsko-německých vztahů určilo z velké části cíl Kasmiho práce, tedy předložit ucelený popis vzájemných vztahů ve vytyčeném časovém období. Snahou autora bylo představit počátky kontaktů německého a albánského státu, podobu vzájemných vztahů na politické, kulturní a ekonomické úrovni mezi dvěma světovými válkami a nakonec se zaměřit na vybraná témata z období druhé světové války – zejména na postoj Albánců k německým okupantům a na spolupráci velké části nekomunistických a nacionalistických uskupení a jednotlivců s Němci.

1 Paskal MILO, *Udhëkryqje shqiptaro-gjermane*, Tirana 2016.

2 Srov. například Merenglen KASMI, *Pushtimi gjerman i Shqipërisë 1943–1944*, Studime historike, 2011, č. 3, s. 197–205; Idem, *Wilhelm zu Wied dhe Shqipëria*, Revista ushtarake, 2014, č. 1, s. 163–178; Idem, *Lufta e Tiranës dhe tërheqja e ushtrisë gjermane nga Shqipëria nëntor 1944*, Studime historike, 2015, č. 1, s. 183–204; Idem, *Albanien und die deutsche Besetzung 1943–44. Die Errichtung der Besatzungsmacht und die Haltung der politischen Kräfte*, Albanische Hefte, 2015, č. 1, s. 18–23.

Velkým přínosem recenzované publikace je využití doposud nezpracovaných německých pramenů týkajících se problematiky albánsko-německých vztahů. Autorovi se povedlo předložit vcelku detailní popis vzniku prvního diplomatického zastoupení Německého císařství v Albánii ještě před první světovou válkou, vazby tohoto zastoupení na německého představitele v Mezinárodní kontrolní komisi v Albánii, ustanovené velmocemi na konferenci velvyslanců v Londýně roku 1913, a následné opětovné navázání diplomatických kontaktů po první světové válce v roce 1922 a vývoj v meziválečném období. V této části Kasmi poukazuje na to, že Německo nebylo v Albánii aktivní pouze na poli obchodu, ale další důležitou součástí zájmů Berlína byla kulturní rovina vzájemných vztahů s cílem rozvíjet mezi Albánci německý jazyk a kulturu.

Zkoumání role nacionalistických uskupení v čele s Balli Kombëtar (Národní fronta) a kolaborace Albánců – ať už s Italy nebo Němci – se jako červená nit táhne celou částí knihy k druhé světové válce. Dodnes v albánské společnosti choulstivou problematiku se Kasmimu podařilo popsat z perspektivy, ve které ballisté nevystupují čistě jako bojovníci proti komunismu, kterým nezbylo vzhledem k vývoji událostí nic jiného, než se pro své vítězství spojit s okupační silou. Naopak poukazuje na důležitý aspekt mocenského kalkulu Mid'hata Frashëriho a dalších představitelů Balli Kombëtar ohledně situace v zemi po odchodu Němců a pragmatického využití okupačních sil ve prospěch vlastních plánů s eliminací konkurentů.³

Ve vztahu k roli Balli Kombëtar se Marenglen Kasmi kriticky vymezuje k současnému fenoménu, který nazývá historickým revizionismem v albánském prostředí. Oproti historickému revizionismu, o kterém se v nedávné době hojně diskutovalo v České republice ve spojitosti s nahlížením na fungování komunistické totality, se v případě Albánie jedná podle Kasmiho o přetrvávající tendenci

3 Mid'hat Frashëri (1880-1949) byl albánským prozaikem, publicistou a výraznou politickou postavou. Pocházel z jihoalbánské rodiny, jejíž členové se významnou měrou podíleli na albánském národním hnutí. Jako syn Abdyla Frashëriho, jednoho z nejvýznamnějších albánských politických předáků ve druhé polovině 19. století, se sám zapojil do kulturních aktivit národního hnutí. Po vzniku nezávislé Albánie zastával několik politických a diplomatických postů, avšak z politiky se stáhl ve 20. letech 20. století s nástupem Ahmeta Zoga k moci. Do albánské historie se Mid'hat Frashëri zřejmě nejvýrazněji zapsal jako vůdce nacionalistického uskupení Balli Kombëtar (Národní fronta) utvořeného roku 1942 s cílem odporu proti italské okupaci. S vývojem druhé světové války se však uskupení zdiskreditovalo spoluprací s německou okupační správou a v roce 1944 Mid'hat Frashëri uprchl při blížícím se vítězství albánských partyzánů vedených komunisty do Itálie. V poválečných letech se ve Spojeném království a USA zapojil do snah vytvořit albánskou protikomunistickou koalici a v roce 1949 byl v Paříži zvolen předsedou Národního výboru za svobodnou Albánii. Téhož roku však zemřel na infarkt v New Yorku a byl pohřben na Long Islandu. Robert ELSIE, *A Biographical Dictionary of Albanian History*, Londýn 2013, s. 150–152.

z 90. let minulého století reagující na potřebu přehodnotit závěry historiografie z období komunismu. Z autorova pohledu se v tomto procesu došlo do stádia, kdy se například skutečné příčiny kolaborace a její zkoumání zakrývají zjednodušujícím motivem antikomunismu a černobílým viděním historie. Je nutné podotknout, že Kasmi pro podložení své argumentace neuvádí historické studie, které by jeho hodnocení odpovídaly. K dokreslení argumentu jsou však trefně zmíněny dvě události, které v Albánii podnítily debaty o vnímání role kolaborantů v albánské historii – prohlášení ballistů popravených brigádou národněosvobozenického hnutí vedené Mehmetem Shehu za mučedníky demokracie ze strany prezidenta republiky Bujara Nishaniho v roce 2016 a návrat ostatků Mid'hata Frashëriho z USA do Albánie v roce 2018 (s. 281, 375).

Výše zmíněné přínosy recenzované knihy jsou doprovázeny výrazným problémem Kasmiho práce, který se projevuje hned v úvodu studie. Je jím absence popisu metodologického ukotvení jak z pohledu práce s prameny, tak také samotného pojetí obsahu albánsko-německých vztahů. V úvodu, který je k rozsahu studie (572 stran včetně příloh) překvapivě stručný, autor po krátkém exposé do německo-albánských vztahů od poloviny 19. století po německou okupaci během druhé světové války vyjmenovává obsah jednotlivých kapitol. Následně přechází k výčtu sekundárních a primárních zdrojů a úvod zakončuje krátkým zdůvodněním výběru studované problematiky. Kasmi se tak vyhnul základní otázce, jaká témata vlastně patří do problematiky vzájemných vztahů, a která se naopak vztahují spíše k vnitřnímu historickému vývoji Albánie. Tento nedostatek se v textu projevuje pasážemi, u kterých je vazba na problematiku německo-albánských vztahů velmi těžko rozpoznatelná, přičemž autor čtenáři nevysvětluje důvod jejich zahrnutí do studie. Výrazné je to zejména u částí popisujících vládu a osobu prvního albánského knížete Wilhelma Wieda (s. 53–91, 102–112) a následně také u kapitol vztahujících se k druhé světové válce. Zde již popis albánsko-německých vztahů až na některé výjimky více připomíná výklad o vývoji situace v Albánii v letech 1939–1944 s použitím německých pramenů a zdrojů, nežli analýzu vzájemných kontaktů (s. 246–450). Lze usuzovat, že se autor hlouběji nezamýšlel nad obecnější problematikou zasazení období okupace jednoho státu druhým do kontextu bádání o vzájemných vztazích.

Studie je rozdělena do pěti kapitol, po kterých následuje závěr, přílohy a výčet použitých pramenů a literatury.⁴ První kapitolu autor pojal jako obecné před-

4 Přílohy studie představují dva memoárové texty, které autor přeložil z němčiny do albánštiny: *Vzpomínky na Albánii od Wilhelma, knížete Albánců* sepsané Wilhelmem Wiedem a publikované

stavení německého zájmu o jihovýchodní Evropu od 40. let 19. století po rok 1944. Čtenáři představuje na základě programu Friedricha Lista počátek německých koloniálních ambicí směřujících na Balkán a dále na Blízký východ a jejich další rozvoj v revolučním roce 1848 s akcentem na ekonomický a surovinový potenciál regionu, zabezpečení kontaktu na Blízký východ a zamezení hegemonie Ruska. Autor se následně přesouvá k tématu Berlínského kongresu a politiky Otty von Bismarcka směrem k Balkánu jako nástroje politických ústupků a teritoriálních kompenzací pro udržení stability mezi evropskými velmocemi. Stejnou německou politiku následně autor popisuje u další části týkající se konference velvyslanců v Londýně z let 1912–1913. První kapitola je zakončena stručným představením přístupu třetí říše k Balkánskému poloostrovu, ve kterém Marenglen Kasmi podtrhuje ekonomický význam regionu v plánech Berlína. Ze zmíněného výčtu je patrné, že se první kapitola skládá z doposud bohatě prostudovaných témat, ke kterým autor nepřidává vlastní inovační prvek. Navíc opomíjí vývoj německo-osmanských vztahů za vlády Viléma II.⁵ Bylo by však zřejmě příkré hodnotit tuto kapitolu jako samoúčelnou. Čtenáře ve stručnosti seznamuje se směřováním německé politiky vůči regionu Balkánu, a částečně tedy i vůči albánským územím, ještě před vznikem samostatného albánského státu. Následující výklad albánsko-německých vztahů tak zasazuje do širšího kontextu.

Po přehledové první kapitole se Marenglen Kasmi přesouvá ve druhé a třetí kapitole k počátkům diplomatických, ekonomických a kulturních vztahů Německa a Albánie těsně před vypuknutím první světové války a následně během meziválečného období. Čtivým způsobem je zde čtenáři představen vývoj německého diplomatického zastoupení v Albánii od roku 1913 do roku 1944. Na základě pramenného výzkumu autor popisuje nejdříve aktivity německých zástupců v Mezinárodní kontrolní komisi velmocí v Albánii a také rostoucí zájem Německého císařství o otevření diplomatického zastoupení v nově vzniklém státě s ohledem na ekonomické a obchodní možnosti. Argumentaci německého ministerstva zahraničí k otevření zastoupení v Albánii s odkazem na ekonomické příležitosti, kterou Kasmi přímo ve studii cituje (s. 49), ostatně nalezneme v téměř stejném duchu také v dokumentech československého ministerstva zahraničí o téměř deset let později,

roku 1929; *Mezi Albánci – vzpomínky z Albánie 1943–1944* od Rudolfa Vogela z roku 1989, který za války sloužil v Albánii.

5 Například Fikret KARČIĆ, *Kaiser and Sultan: German-Turkish Relations on the Eve of the First World War*, in: *Kaiser and Sultan: The Berlin-Baghdad and Hejaz Railways* (sborník příspěvků z vědecké konference), Sarajevo, 2014.

kdy se rozhodovalo o založení československého zastupitelského úřadu.⁶ Ekonomický a obchodní zájem Německa, potažmo popis zájmu německých firem o albánský trh, přitom autor na základě pramenů z německého ministerstva zahraničí zasazuje do kontextu fungování obchodu mezi Německem a albánskými územími ještě před vznikem nezávislé Albánie.

V meziválečném období Marenglen Kasmi pokračuje popisem personálního a administrativního vývoje německého zastoupení v Tiraně, vedle čehož se také věnuje německé přítomnosti v Albánii v podobě expertů a získaných koncesí. Stejně tak se autor zaměřil na vývoj snah o otevření albánského zastoupení v Berlíně. Skvělým popisem založeným na studiu albánských a německých pramenů čtenáři představuje zdoluhavou cestu k otevření albánského úřadu v Berlíně v roce 1938 (s. 124–135). Tato tematika je zajímavá také z československého pohledu, neboť celá věc byla spojena s plánovanou funkcí albánského úřadu coby zastoupení Albánie pro celý region střední Evropy. Vedle toho jsou dále popsány meziválečné hospodářské a obchodní vztahy a nakonec také omezení německo-albánských kontaktů na obchod a kulturní rovinu s ohledem na rostoucí vliv Itálie a na zájem Berlína nevyprovokovat spory s Římem o mocenskou pozici v Albánii.

Zajímavým příspěvkem k poznání německo-albánských vztahů v meziválečném období je zpracování tématu podpory německého jazyka a kultury v Albánii ze strany německého diplomatického zastoupení. Autor zde připomíná návaznost na okupaci Rakouskem-Uherskem s rozšířením výuky němčiny zejména v severní části země, a následně se věnuje praxi vysílání albánských stipendistů na německé školy a podporování výuky němčiny v Albánii učebními pomůckami. Téma doplňuje popisem role františkánského řádu v rozvoji výuky němčiny na severu Albánie a spojuje ji také se situací ohledně rozporů mezi františkány a režimem Ahmeta Zoga o postavení náboženských obcí v zemi a jejich vztahem k centrální vládě. Na základě pramenného výzkumu dochází k závěru, že se františkáni mohli pokusit vtáhnout Berlín do sporů se Zogovou vládou prostřednictvím žádosti o přímý zásah německé vlády pro podporu výuky německého jazyka františkány, což Berlín

6 Marenglen Kasmi k německému zájmu o otevření diplomatického zastoupení v Tiraně neopomíná zmínit také jistý kolonizační prvek, který byl německou stranou vztahu k Albánii zvažován. Pokud se podíváme na počáteční zprávy z československého konzulátu po jeho otevření v roce 1925, zjistíme, že tento způsob přemýšlení o vztahu vyspělého státu s „exotickou a orientální“ Albánií nebyl specifický pouze pro velmoci. AMZV, fond I. sekce-prezidium 1918–1939 (1954), diplomatický sbor, ZÚ ČSR v jednotlivých státech, Albánie 1922–1938, k. 26; AMZV, fond Politické zpravodajství 1918–1975, Tirana, zpráva z 18. dubna 1925, č. 2. Ibidem, zpráva z 25. dubna 1925, č. 3.

v roce 1927 odmítl s ohledem na zájem nezasahovat do italské sféry vlivu. Při popisu tématu německé kultury v Albánii však autor nereflektuje nástup nacistického režimu a tudíž možnou změnu v přístupu ze strany Německa. To je patrné v části výkladu o spolupráci mezi německým zastoupením a albánskou vládou tzv. mladých v polovině 30. let.⁷ Autor prezentuje celé znění plánu pro udržení německé kultury v Albánii vypracovaného německým diplomatem Erichem von Luckwaldem a ministrem školství Nushem Bushatim. Zahrnutí nacistické politiky do tohoto plánu však již nijak nereflektuje (s. 155–159).

Již zmíněným problematickým bodem této části studie je zahrnutí popisu vlády Wilhelma Wieda v Albánii a jeho následných osudů během a po první světové válce. Jistě vhodným krokem je autorovo zmínění německého postoje ke zvolení Wieda albánským knížetem. Marenglen Kasmi uvádí skeptickou reakci císařského dvora i německých politiků a několikrát připomíná postoj německé vlády odmítající chápat Wilhelma Wieda jako nositele německé politiky v Albánii. Místo dalšího popisu vnitřního vývoje v Albánii se autor mohl více zaměřit na téma Němců v Albánii před první světovou válkou, jako například na německé dobrovolníky v Drači či na německé vojáky sloužící v mezinárodních silách se sídlem ve Skadaru. Ty autor zmiňuje pouze okrajově.⁸ K tomuto tématu se také nabízí otázka, jaký dopad mělo zvolení Wieda albánským knížetem na obraz Albánie a Albánců v německé společnosti.

7 Za vládu tzv. mladých se označuje kabinet Mehdi Frashëriho jmenovaný v říjnu 1935. Označení „mladí“ (të rinjtë) se vztahuje ke společenské polemice, která se v Albánii odvíjela od přelomu 20. a 30. let. Na jedné straně stáli zejména politici se zkušenostmi z osmanské státní správy, kteří proponovali konzervativní chápání albánské politiky a společnosti a toužili zachovat status quo orientálního rázu země. Pro ty se vžilo označení „staří“ (të vjetrit). Druhou stranu představovali především intelektuálové, kteří naopak kritizovali konzervatismus a zažité pořádky, kvůli kterým měla být země zaostalá a chudá. Požadovali přiblížení země k západním státům a celkovou emancipaci albánské společnosti. Pro tuto skupinu se naopak vžilo označení „mladí“. Složení vlády Mehdi Frashëriho a její program odpovídal zejména představám tzv. mladých. Většina ministrů získala vzdělání na západních univerzitách, především v Německu. Program vlády počítal s reformami v zemědělství, sociální oblasti a s dalšími liberálními kroky, avšak v míře nepřesahující mantinely Zogovy diktatury. Výrazným prvkem Frashëriho vlády byla silná orientace na Řím a posílení italského vlivu v Albánii. Srov. Artan PUTO, *Shqipëria politike: 1912–1939*, Tirana 2009, s. 553–574; Kastriot DERVISHI, *Historia e shetit shqiptar: 1912–2005*, Tirana 2006, s. 366–369.

8 O dobrovolnících z Německa a Rakouska se autor stručně zmiňuje na straně 76 a 77. Jednalo se o německé a rakouské občany, kteří se prostřednictvím Wiedovy náborové kampaně k vojenské službě v Albánii dostali do Drače, kde utvořili dobrovolnickou vojenskou jednotku. Marenglen KASMI, *Marrëdhëniet shqiptaro-gjermane në shekullin XX (1900–1945)*, Tirana 2020, s. 76–77.

Ve čtvrté kapitole Marenglen Kasmi pokračuje výkladem italské vlády v Albánii mezi léty 1939–1943 doplněným německou perspektivou skrze prostudované německé prameny. Čtenáři popisuje jak samotnou anexi Albánského království a proces vytvoření personální unie s Itálií, tak se následně také detailněji zaměřuje na pokus o atentát na Viktora Emanuela III. při jeho návštěvě Tirany. Tyto úvodní pasáže kapitoly jsou doplněny celým zněním doposud nepublikovaných diplomatických zpráv z německého úřadu v Tiraně reagující na zmíněné události. U první zprávy o italském záboru od diplomata Eberharda von Pannwitzte bohužel autor neposkytuje zevrubnější komentář citovaného pramene (s. 166–172), což už však neplatí u druhé diplomatické zprávy o pokusu o atentát na italského krále. Zde se již Marenglen Kasmi obsahem uvedeného zdroje zaobírá detailněji, zvláště pak s ohledem na zajímavý fakt, že německý konzul Peter Pfeiffer ve zprávě komentoval jak italskou propagandou proponovanou verzi o atentátu, tak vykreslil také souběh událostí, které zažil jako očitý svědek (s. 172–177).

Při plném uvádění zmíněných diplomatických zpráv autor pokračuje v neshvaru z předchozí kapitoly. Čtenáři nevysvětluje spojitost uváděných událostí s problematikou albánsko-německých vztahů. V podobném duchu se následně nesou části o založení albánské komunistické strany, shromáždění v Peze, založení Balli Kombëtar a období před shromážděním proti-italských skupin v Mukje. Samotnému shromáždění v Mukje se autor věnuje obšírněji, přičemž událost zasazuje do kontextu kontaktů albánských nacionalistických kruhů s Němci již z konce roku 1942 a jednání o možném postupu v případě kapitulace Itálie. Na základě studia německých pramenů autor dochází k závěru, že role Němců – a zvláště pak konzula Martina Schliepa – skrze kontakty s Balli Kombëtar mohla být pro vytváření dohody z Mukje o spolupráci Antifašistického národně-osvobozenického hnutí vedené komunisty a Balli Kombëtar velmi významná (s. 200–203). Ve zbytku kapitoly se Marenglen Kasmi věnuje německým vojenským přípravám pro případ kapitulace Itálie a popisuje jednání mezi profašistickými albánskými politiky těsně před italskou kapitulací. Autor velmi detailně sleduje obsazování strategických bodů německým vojskem a odzbrojování italských jednotek.

Závěrečná pátá kapitola chronologicky navazuje na předcházející a zaobírá se obdobím německé okupace Albánie v letech 1943–1944, kterou Marenglen Kasmi hned v úvodu označuje za kulminaci albánsko-německých vztahů v první polovině 20. století. Využívá zde především svých širokých znalostí z oblasti vojenské historie a pramenného výzkumu ve vojenském archivu ve Freiburgu. Čtenáři je na jednu stranu poskytnut detailní vhled do fungování německého okupačního

aparátu a průběhu vojenských akcí, ale na druhou stranu ho to strhává od tématu německo-albánských kontaktů k výkladu historického vývoje v Albánii bez závěrečného zhodnocení, proč lze vlastně toto období označit za kulminaci vzájemných vztahů ve sledovaném období. Autor oproti tomu čtenáře seznamuje s cílem německé okupace spočívajícím především v kontrole pobřeží proti možnému spojeneckému vylodění. Zároveň popisuje politický postup Berlína v Albánii s plánem sestavení loutkové vlády a vytvoření falešného obrazu znovuzískané albánské suverenity s rozšířenými státními hranicemi. Velká pozornost je věnována kontaktům Balli Kombëtar s Němci a postupnému zapojení vojenských oddílů tohoto uskupení do německých operací proti partyzánům. Ve vztahu k tomuto Marenglen Kasmi vysvětluje mocenský plán předních ballistů při spolupráci s okupačními jednotkami, tedy získat kontrolu nad co největším územím s vizí vlastní poválečné vlády a eliminace komunistických rivalů. Na základě německých pramenů autor ukazuje, že Němcům tento přístup vyhovoval, neboť jednotky a politickou strukturu Balli Kombëtar mohli využívat pro kontrolu obsazených území ve vnitrozemí, zatímco se německé oddíly soustředily především v pobřežních regionech.

Vzhledem k rozsahu poslední kapitoly (204 stran) se nyní zaměříme na její vybrané části. Hned v úvodu kapitoly se autor věnuje zajímavé problematice hospodářské exploatace Albánie Třetí říší v období okupace. Zmiňuje jak obchodní smlouvu z prosince 1943, tak také dohodu o financování Wehrmachtu v Albánii albánskou stranou a vývoz nerostného bohatství, zejména chromové rudy a ropy (s. 253–267). Výklad této problematiky vhodně doplňuje další části kapitoly, avšak autor se zde opírá téměř výhradně o starší sekundární literaturu, jejíž obsah nijak nekonfrontuje s vlastním pramenným výzkumem.⁹ To již neplatí o části zabývající se fungováním tajné policie Třetí říše v Albánii. Marenglen Kasmi přeložil a zcela poprvé uvedl v plném znění zprávu o aktivitách gestapa na albánských územích. Ta vznikla na základě výpovědi bývalého důstojníka tajné policie v Albánii Helmuta Münze a Elsy Kochové, která během okupace pracovala v sekretariátu Josefa Fitzhuma, generála SS a vyslance Heinricha Himmlera v Albánii. Zpráva obsahuje jak popis činnosti gestapa v Albánii ještě před druhou světovou válkou, tak jeho struktury a fungování v letech 1943–1944 i s typologií spolupracujících Albánců a zmíněním několika konkrétních jmen (s. 302–312). Zprávu bohužel Kasmi ponechává

9 Zejména se jedná o studii Iljaze Fishty a Benjamina Tociho z roku 1980 s názvem *Ekonomia e Shqipërisë nën pushtimin gjerman (shtator 1943–nëntor 1944)* uveřejněné v periodiku *Studime historike* (č. 34); Bernard KÜHMEL, *Deutschland und Albanien, 1943–1944. Die Auswirkungen der Besetzung und die innenpolitische Entwicklung des Landes*, Bochum 1981.

bez nějakého komentáře či analýzy, což by bylo zvláště u dokumentu takovéto povahy příhodné – o to více, pokud přihlédneme k faktu, že zmíněná zpráva vznikla na základě výslechu albánskou tajnou policií.

Marenglen Kasmi se ve své studii nevyhnul tématu spolupráce kosovských Albánců s nacisty. Těžiště jeho zájmu o tuto palčivou problematiku tkví v analýze německé perspektivy skrze dostupné prameny a v popisu německého přístupu k oblasti Kosova a tamnímu albánskému obyvatelstvu (s. 338–355). Popsán je dvojaký cíl okupačního režimu, který tkvěl v zajištění oblastí bohatých na nerostné suroviny a zároveň ve využití Kosova k propagandistickým a politickým účelům, především v podobě proklamací o vytvoření nezávislé a velké Albánie za pomoci Třetí říše. Zvláštní pozornost zde autor věnuje zápiskům Hitlerova vyslance pro Balkán Hermanna Neubachera o příhodnosti spolupráce s kosovskými Albánci s ohledem na jejich podporu Němcům kvůli udržení Kosova v jednom státu se „starou“ Albánií. Vedle německé podpory tzv. druhé Prizrenské lize, jejímž cílem bylo zabránit opětovné kontrole Kosova Jugoslávii, se Marenglen Kasmi na základě německých pramenů především zabývá vytvořením a fungováním albánské divize SS Skanderbeg. Studie nastiňuje důvody vytvoření této jednotky, průběh rekrutace, detailní vojenskou strukturu a popis některých nasazení proti partyzánům. Autor zde připojuje informace o narůstajících dezercích během roku 1944 s přesnými počty. Bohužel u problematiky kolaborace kosovských Albánců se neodpoutává od německé perspektivy a více se nezaobírá sociálně-ekonomickým kontextem spolupráce Albánců z území, která byla k albánskému státu připojena během druhé světové války.

Posledním tématem, kterým se Marenglen Kasmi ve své studii věnuje, je problematika německých zajatců v poválečné Albánii a jejich postupný návrat do vlasti (s. 438–450). Autor se v této části jednak pokouší stanovit přibližný počet Němců, kteří byli na albánském území během války zajati, a následně zmiňuje jejich využití komunistickým režim k veřejným pracím a průběh jejich návratu. Odhad německých zajatců v Albánii Marenglen Kasmi staví na výsledcích výzkumu albánského Centrálního národního archivu, na výpovědích bývalých zajatců po jejich návratu do Německa a na vlastním výzkumu v albánských archivech, k čemuž však poznamenává, že k problematice německých zajatců je uchováno překvapivě velmi málo albánských archiválií. Autor se kloní k počtu kolem jednoho tisíce německých zajatců a dodává, že přesný počet již zjistit nelze. Jak sám Kasmi uvádí, ve svém závěru se rozchází se zmíněnou studií Paskala Míla, který na základě albánských dokumentů z roku 1947 dospěl k počtu maximálně 298 zajatců.¹⁰ Skutečný počet

10 Paskal MILO, *Udhëkryqje shqiptaro-gjermane*, Tirana 2016, s. 186.

se tak zřejmě bude pohybovat někde mezi uvedenými údaji. Nehledě na to je velkým přínosem Kasmioho studie zpracování německých dokumentů k této problematice a publikování přeložených svědectví bývalých zajatců.

Závěrem lze i přes zmíněná negativa vyzdvihnout klady recenzované publikace. Ty tkví především v rozsáhlém studiu německých pramenů, v přeložení a uveřejnění doposud nepublikovaných německých dokumentů vztahujících se k meziválečnému období, ale i k druhé světové válce v Albánii, a v podrobném představení tematiky albánské kolaborace. Za nejvýznamnější přínos Kasmioho práce lze pokládat zejména zpracování opomíjené problematiky albánsko-německých vztahů před druhou světovou válkou.

Matěj Křepinský

Maroš MELICHÁREK,

Národy juhovýchodnej Európy v siločiach medzinárodnej politiky 1856–1913,

Košice, UPJŠ 2020, 230 s.,

ISBN 978-80-8152-842-2.

Dejiny Balkánu boli v priebehu storočí charakterizované snahou balkánskych národov vybojovať si nezávislosť od Osmanskej ríše, ktorá vyvrcholila v druhej polovici 19. storočia v dôsledku rastúceho nacionalizmu. Čoraz silnejšie národné uvedomenie týchto národov a ich nespokojnosť s nadvládou islamského hegemonu sa pretavilo do početnejších povstaní a ozbrojených konfliktov. Balkánsky polostrov však nebol arénou iba pre strety rôznych národností a náboženstiev, svoje záujmy mali v tejto geografickej oblasti prirodzene aj ostatné svetové mocnosti. Juhovýchodná Európa bola teda v danom období studnicou konfliktov a ich následných riešení, je preto škoda, že sa tomuto fenoménu v slovenskej historiografii venuje len minimálny priestor. Doteraz nejestvovala súhrnná publikácia, ktorá by riešila udalosti ako „Veľká východná kríza“ a „Berlínsky kongres v roku 1878“, ale aj menej známe, no pre ďalší historický priebeh podstatné udalosti ako „povstanie v Hercegovine“ či „macedónske národné hnutie“. O zaplnenie tejto medzery sa pokúsil Maroš Melichárek, odborný asistent Katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Oblasť juhovýchodnej Európy predstavuje dlhoročnú sféru jeho výskumu, recenzovaná publikácia pritom nadväzuje na jeho monografiu *Národy juhovýchodnej Európy v siločiach medzinárodnej politiky 1804–1856* vydanú v roku 2015. Druhý diel približuje najpodstatnejšie udalosti,

ktoré sa odohrali v balkánskom prostredí od skončenia Krymskej vojny po rok 1913, so silným dôrazom, ako napovedá už samotný názov, na medzinárodnú politiku.

Kniha je členená do ôsmich kapitol, ďalej vetvených do kratších podkapitol. Prvá kapitola objasňuje udalosti Veľkej východnej krízy, ktorej vypuknutie je spájané s povstaním obyvateľstva v Hercegovine. Práve tomuto povstaniu je venovaná značná časť kapitoly, autor tu objasňuje príčiny jeho vzniku, spomína pritom pohľady viacerých historikov na reflektované udalosti. To prispieva k objektivite knihy a čitateľovi prináša možnosť porovnať názory viacerých autorov a vďaka tomu sa i dopátrať k ďalšej literatúre. To je každopádne veľkou devízou nielen úvodnej kapitoly, ale celej monografie. Pre vznik publikácie bolo použité veľké množstvo domácej i zahraničnej literatúry, dobových prameňov i súčasných pohľadov renomovaných historikov, čo podčiarkuje hutný bibliografický aparát čítajúci niekoľko stoviek poznámok pod čiarou.

Mimoriadne dobre pôsobí druhá podkapitola venujúca sa Východnej kríze ako európskemu fenoménu. Čitateľovi približuje postoj európskych mocností v tejto otázke, kde najmä Rusko sa chcelo na Balkáne angažovať vojensky pod zámienkou pomoci slovanským národom pod nátlakom Osmanov, zatiaľ čo Veľká Británia sa stavala proti územnému okliešťovaniu Porty, obávajúc sa tak zvýšeného vplyvu Ruska v juhovýchodnej Európe. Posledná časť prvej kapitoly je venovaná kongresu veľmocí v Berlíne v roku 1878. Osobitne sa na tomto mieste autor pozastavuje pri srbských požiadavkách, rozoberá i výsledok kongresu a horko-sladké víťazstvo Srbska. Berlínsky kongres však úplne nedoriešil emancipačné otázky balkánskych národov, ktorým je venovaná ďalšia časť publikácie.

Nasledujúce štyri kapitoly autor rozdelil podľa jednotlivých krajín, venujúc sa tak osobitne konkrétnym národným hnutiam a ich bojom za nezávislosť. Postupne tak rozoberá národno-oslobodzovacie záujmy Bulharska, Čiernej Hory, Albánska a Macedónska. Rozdelenie pôsobí dobre najmä pre lepšiu prehľadnosť – môžeme chronologicky sledovať snahy konkrétnych národov o oslobodenie bez toho, aby sa čitateľova pozornosť strácala vo viacerých témach. Autor nás v každej kapitole uvedie do problematiky exkurzom do dejín národného hnutia toho-ktorého národa, aby následne prešiel k detailnému vykresleniu udalostí odohrávajúcich sa vo vytýčenom období. Reflektuje srbsko-bulharskú vojnu v roku 1885 započatú sporom o Východnú Ruméliu, ale i menej známe vojenské strety, ako napr. boje Čiernohorcov proti Osmanskej ríši, či povstania Albáncov. Zaujímavo pôsobia aj kapitoly o Prizrenskej lige, teda národnom albánskom hnutí, ktoré sa muselo emancipovať

v obklúčení nielen Osmanskej ríše, ale aj početnejších slovanských národov, či macedónskom národnom obrodení, kde je zvýšená pozornosť venovaná i role propagandy.

Na tomto mieste je nutné pozastaviť sa aj pri používanom jazyku, ktorý je vzhľadom na charakter práce vedecký a plný odborných termínov, avšak prispôsobený je i laickému čitateľovi, ktorého môže odradiť snáď len veľké množstvo detailných informácií. Autorovi sa to však darí vyvážiť jeho záľubou v opisovaní mnohých zaujímavostí či kontroverzií, spomenúť možno živého vlka, ktorého darovali Čiernohorci Osmanom po víťaznej bitke pri Fundine, čím chcel malý slovanský národ demonštrovať svoju slobodu, či počet tureckých hláv, ktoré si z tohto vojenského stretu odniesol hrdina bitky Novak Milošev. Na viacerých miestach je text okorený citáciami súčasných, ktorý mali možnosť zažiť opisované udalosti, ale aj výrokmi vojenských hodnostárov k vojsku či obyvateľstvu pred dôležitými bitkami. Vzhľadom na vyššie uvedené skutočnosti možno tieto kapitoly považovať za vydarenú sondu do národno-oslobodzovacích hnutí štyroch balkánskych národov, súhrnný a kvalitný text, ktorý v rámci danej problematiky nájst v slovenskej historiografii veľmi ťažko.

Nasledujúca, rozsahovo najkratšia kapitola je venovaná konfliktu medzi Osmanskou ríšou a Talianskom o územie Líbye, teda jednej z viacerých vojenských udalostí odohrávajúcich sa krátko pred Prvou svetovou vojnou. Kapitola sa zaoberá predpokladmi vzniku konfliktu, samotnému priebehu vojny i jej záveru, ktorý vyústil v podpísanie mierovej dohody v Lausanne. Aj keď sa táto kapitola môže na prvý pohľad javiť ako nie celkom zapadajúca do celkového charakteru práce, je jeho dôležitou súčasťou, nakoľko ide o konflikt, ktorý predznamenal neskoršiu porážku Osmanskej ríše počas Balkánskych vojen v rokoch 1912–1913, ktoré sú primárnym záujmom nasledujúcej kapitoly.

Prvá balkánska vojna, ktorú začal paradoxne najmenší aktér celého konfliktu – Čierna Hora, predstavovala katastrofálnu porážku Osmanskej ríše, zatiaľ čo v tej druhej sa jednotlivé sily preskupili a do konfliktu sa pridalo aj Rumunsko, aby spoločne porazili Bulharsko. Priestor siedmej kapitoly však nebol vyhradený len priebehu oboch vojen a ich záverom. Jedna z podkapitol je zvlášť venovaná zúčastneným armádam. Predstavená je srbská, grécka, bulharská, čiernohorská a samozrejme i osmanská armáda, okrem počtu vojakov a ich vekového zloženia sa dozvieme napríklad aj o používaní výzbroji. Okrem toho sa text pozastavuje aj pri propagande – či už tej anti-tureckej zo strany balkánskych národov, ale aj osmanskej propagande. Zaujímavosťou je, že pre tento účel v danom období dokonca vznikla

Spoločnosť pre vydávanie dokumentov o balkánskych krutostiach. Spomínané časti predstavujú ďalšie ozvláštnenie textu, v publikácii však majú svoje pevné miesto, nakoľko pomáhajú vernejšie priblížiť udalosti Balkánskych vojen.

Záverečná kapitola sa zaoberá postojom Srbska k územiu Bosny a Hercegoviny, keďže začiatkom 20. storočia sa Srbsko začalo čoraz viac aktivizovať v snahe anektovať toto územie. Spomína sa najdôležitejší srbský národný program 19. storočia, podľa ktorého si Srbsko robilo nárok na územie Bosny a Hercegoviny z historického hľadiska, priestor kapitoly sa venuje aj tajným srbským organizáciám, ktorých cieľom bolo zvnútra zaktívniť zahraničnú politiku Srbska a zjednotiť tak všetkých Srbov v spoločnom štáte.

Monografia Maroša Melichárka predstavuje dôležitú súčasť slovenskej historickej vedy, nakoľko sa snaží zaplniť medzeru v slovenskej historiografii, kde dejinám balkánskych národov nie je dodnes venovaný veľký priestor. Predmetom záujmu recenzovanej publikácie sú okrem najznámejších udalostí i tie menej známe, ktoré však predstavujú dôležité míľniky v dejinách juhovýchodnej Európy. Ako na viacerých miestach spomína samotný autor knihy, mnoho z analyzovaných tém je ešte doteraz nespracovaných, kniha tak otvára možnosť ich ďalšieho výskumu. Vďaka autorovej detailnej znalosti problematiky vznikla kvalitná monografia približujúca dejiny balkánskeho polostrova v období rokov 1856–1913. Je vhodná do rúk každého nadšenca nie tak dávnej histórie Balkánu, ale i človeka, ktorý si jednoducho chce rozšíriť svoje vedomosti. Má tak možnosť dozvedieť sa viac o snahách balkánskych národov získať nezávislosť, čo pre nich v predmetnom období predstavovalo symbol slobody. Úvod knihy je venovaný výroku srbského diplomata Jovana Ristića, my ním môžeme túto recenziu zakončiť: „Čo znamená sloboda pre človeka, tým je pre národ nezávislosť.“

Peter Pavonič

Rumjana DAMJANOVA – Severina Nikolova GEORGIEVA (eds.) et al.,

Boris Jecov. Biobibliografija,

Sofija, Izdatelski centăr „Bojan Penev“ pri Institut za literatura – BAN 2018, 271 s., ISBN 978-619-7372-17-5.

Mohlo by se zdáť, že knižne vydávané personální bibliografie jsou již přežitkem. Zejména žijící badatelé si vedou soupis vlastních prací systematicky, poněvadž veškerou svou vědeckou produkci musejí s železnou pravidelností vykazovat (popř.

bývá jejich bibliografie součástí jubilejních sborníků, které jsou jim dedikovány). Publikáční činnost těch dříve narozených byla buďto již zpracována dříve, anebo se relevantní údaje objevují v různých databázích a internetových zdrojích, do nichž jsou přelévána data z tisíců excerpovaných periodik, sborníků a monografií.

V Bulharsku však bývá dodnes zvykem, že význačným osobnostem spojeným s univerzitním či akademickým (rozuměj týkajícím se ústavů Bulharské akademie věd) prostředím se knižní soupisy jejich publikací vydávají a může jít i o příručky průkopnické, jež až doposud odborníci na poli humanitních věd postrádali. To je právě také případ zde recenzované publikace *Boris Jocov. Biobibliografie* z roku 2018 (dále *Biobibliografie*).

Recenzovanou *Biobibliografii* k životu a dílu literárněvědného bohemisty, bulharisty a slavisty Borise Jocova (1894–1945) je namístě chápat nejen jako osnovu výrazně ulehčující a iniciující další jocovovská bádání, nýbrž především jako gesto rehabilitace a satisfakce. Tento významný univerzitní profesor, v noci z 1. na 2. února 1945 popravený za své „profašistické“ postoje a nežádoucí politickou angažovanost v letech 1942–1944 (ve dvou vládách vykonával funkci ministra národní osvěty), byl totiž po své předčasné nedobrovolné smrti autoritářsky vytěšňován z povědomí laické i vědecké veřejnosti. V rámci nové kulturní politiky, uplatňované bezprostředně po státním převratu Vlastenecké fronty v září 1944, bylo naprosto nepřípustné připomínat vědecké dílo „fašisty a zrádce“ (byť i jen třeba pouhým jménem), a tak se Jocovovy četné odborné příspěvky nesměly v odborné literární produkci citovat (proto bylo běžné odkazovat pouze k názvům, aniž by se uváděla autorova identita), ač výsledky jeho bádání si někteří bulharští slavisté neeticky přivlastňovali a prezentovali je jako vlastní názory (hojně z Jocovova duchovního odkazu nepřiznaně čerpal např. Emil Georgiev, který se navíc zhusta „vracel“ k týmž tématům, o nichž pojednal jeho někdejší kolega, čímž se dopouštěl de facto plagiátu).¹

Boris Jocov náleží k nemnohým Bulharům, kteří vystudovali slovanskou filologii na filozofické fakultě české Karlovy univerzity (z jeho antecedentů lze jmenovat lingvisty Aleksandra Teodorova-Balana – doktorát mu byl udělen roku 1884 jako vůbec prvnímu zahraničnímu studentu české univerzity – a Stefana Mladenova – doktorát udělen roku 1905; v témže roce získal ještě tamtéž doktorát čistě bulharisticky zaměřený literární historik a folklorista Michail Arnaudov, který

1 Nejnověji na tento Georgievův morální nedostatek upozornila komparatistka Christina BALABANOVA, *Slavističnite tekstove na Boris Jocov kato naučno neusvoeno prostranstvo*, Slavjanski dialozi 11, 2014, č. 15, s. 48–56 (zde s. 50–51).

v bulharské akademické vědě působil až do počátku 80. let), ale je vůbec prvním s orientací na literárněvědnou bohemistiku. V Praze působil nejprve od února 1923 jako zahraniční stážista Ministerstva školství a národní osvěty ČSR (pět semestrů v letech 1923–1925, nikoli čtyři, jak se běžně uvádí),² kdy navštěvoval semináře a přednášky řady renomovaných pedagogů (Miloslava Hýska, Jaroslava Vlčka, Emila Smetánky, Josefa Skrbínška, Břetislava Foustky, Františka Kováře, Jana Jakubce, Josefa Páty, Františka Krejčího, Jana Máchala nebo Matiji Murka). Krátce nato v roce 1926 (resp. 1927, kdy vykonal i rigoróza)³ navázal úspěšnou obhajobou doktorské disertace na téma *Otakar Halina „Mokry“ a polská literatura (Studie z dějin české literatury)*. (*K dějinám polského romantismu v Čechách*), psanou již v roce 1925.⁴ O disertaci autoři biobibliografie sice vědí podle soupisu disertací pražské univerzity Marie Tulachové,⁵ avšak samotná rozprava jako významný a hodnotný Jocovův odborný text v soupisu chybí, ač její kompletní, česky psaný rukopis se zachoval v univerzitním archivu.

Biobibliografie, která vznikla v Ústavu literatury Bulharské akademie věd při plnění grantového projektu *Bulharský literární panteon a slovanský svět ve vědeckém odkazu Borise Jocova: Rekonstrukce idejí*, rámcuje anonymní úvodní slovo, v němž je Jocov jmenován jako jeden z nejvyprofilovanějších bulharských pracovníků v oblasti humanitních věd ve 20. století, jehož přínos je zvláště v domácí slavistice (a dodal bych – též bohemistice) až do dnešních dní patrný. Poté následuje *Předmluva (Biobibliografie, s. 9–17)* z pera vedoucí autorského kolektivu (ten tvoří bibliografka a spolueditorka Severina Nikolova Georgieva, literární vědci Christina Balaba-

2 Srov. např. Zdeněk URBAN, *Svědectví českých archivů o B. Jocovovi*, in: Luboš Řeháček – Zdeněk Urban (eds.), *Les études balkaniques tchéques IX*, Praha 1994, s. 57–66 (zde s. 58). Sám jsem tuto skutečnost ověřil v „nacionálech“ FF UK (Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy [dále ÚDAUK], fond FF, katalogy Filosofové – mimořádní frequentanti, hospitanti a cizinci, sv. Letní běh 1923, Zimní běh 1923–24, Letní běh 1924, Zimní běh 1924–25, Letní běh 1925).

3 To znamená, že Jocov v roce 1925 složil zmíněné zkoušky a následujícího roku předložil svou disertaci, kterou hned posoudili školitel (Miloslav Hýsek, hodnotil ji jako dobrou) a oponent (Marian Szykowski, hodnotil ji jako velmi dobrou), ovšem studia ukončil až zkouškou rigorózní v říjnu 1927 (ÚDAUK, fond FF, Rigorózní protokoly 1882–1939, sv. 2, záznam č. 1464).

4 „Halina“ a „(K dějinám polského romantismu v Čechách)“ je v rukopisu dopsáno perem a „Mokry“ je přeškrtnuto; název cituji podle originálu (ÚDAUK, fond FF, disertace, č. 1464).

5 *Biobibliografie*, s. 239, záznam č. 629; srov. Marie TULACHOVÁ (ed.), *Disertace pražské univerzity 1882–1953. Sv I*, Sbírka pramenů a příruček k dějinám University Karlovy, sv. 3, Praha 1965, s. 122 (v tomto soupisu je disertace zařazena podle data vykonané rigorózní zkoušky v oddíle 1927/1928, avšak samotná disertace, dopsaná již 1925, byla obhájena v roce následujícím, jak dokumentují oba zachované posudky z dubna 1926).

nova, Dobromir Grigorov, Nedka Kapralova, Marija Kitanova, Aleksandăr Kjosev, Radosvet Kolarov, Andriana Spasova, Svetla Strašimirova, Nikolaj Želev a jako konzultantka a redaktorka Elena Janakieva), specialistky na problematiku bulharského národního obrození Rumjany Damjanovy. Autorka se podrobněji zastavuje u Jocovova vztahu k jeho vlastnímu učiteli (a univerzitnímu předchůdci) Bojanu Penevovi (Jocov byl mj. editorem monumentálního, posmrtně vydaného Penevova cyklu přednášek *Istorija na novata bălgarska literatura*, 4 sv., 1930–1936), nastiňuje Jocovovo veřejné působení v kulturních i politických funkcích, označuje ho za inovátora komparatistiky v Bulharsku, který v lecčems anticipoval pozdější vývoj domácí literární vědy, ba jehož metodologické přístupy zůstávají aktuální podnes. Damjanova v závěru předmluvy zdůrazňuje, že *Biobibliografie* je jen prvním krůčkem k rekonstrukci celistvého Jocovova vědeckého i lidského profilu a k rehabilitaci jeho badatelského odkazu, který by se měl časem postupně vrátit i do bulharského komparatistického, literárněvědného, antropologického, historického, slavistického, sociologického a obecně kulturologického odborného diskursu.

Hlavní a nejrozsáhlejší, bibliografická část publikace (*Biobibliografie*, s. 33–241) obsahuje celkem 634 údaje, roztříděné podle šesti klasifikačních kritérií: 1. Jocovovy v Bulharsku před rokem 1945 (*Biobibliografie*, s. 33–164) a 2. po roce 1945 vydané publikace (*Biobibliografie*, s. 165–168), 3. bulharské publikace o Jocovovi před rokem 1945 (*Biobibliografie*, s. 169–225) a 4. po roce 1945 (*Biobibliografie*, s. 226–238), 5. Jocovovy zahraniční publikace (*Biobibliografie*, s. 239–240; jen 5 záznamů) a 6. zahraniční publikace o Jocovovi (*Biobibliografie*, s. 241; pouze jediný [!] záznam). Tato část je nejprve uvedena stručnou charakteristikou způsobu zpracování bibliografických jednotek (*Biobibliografie*, s. 19–22; kromě poměrně podrobné anotace všech položek slouží k rychlému dohledání textů signatura jedné ze čtyř nejdůležitějších sofijských knihoven – Národní, Univerzitní, Centrální akademické a menší ústavní) a obsahuje ještě heslovité kalendárium důležitých událostí Jocovova života (*Biobibliografie*, s. 23–25) a fotografické přílohy.

Knihu uzavírají praktické bibliografické pomůcky: jmenný ukazatel (*Biobibliografie*, s. 243–252), rejstřík excerpovaných periodik a ostatních publikací (*Biobibliografie*, s. 253–260), abecední soupis všech Jocovových uveřejněných děl (*Biobibliografie*, s. 261–269) a konečně seznam katalogů a publikací, jichž bylo použito při sestavování bibliografie (*Biobibliografie*, s. 270–271).

Opakuje-li se v recenzované *Biobibliografi* požadavek, že je třeba Jocovovy názory, myšlenky, výklady a interpretační přístupy znovu navrátit do bulharské literární vědy a slavistiky, bude v českém prostředí platit jen částečně, neboť zejména

v české bulharistice (ale v menší míře též bohemistice a slavistice) je Jocovova mentální stopa přítomna permanentně. Byl totiž prvním bulharským znalcem českého písemnictví, který prolomil pranepatrný zájem o naši poezii a kulturu ve své domovině, pionýrem, jenž zároveň z pohledu vzdělaného Balkánce objevoval českou literaturu také nám samotným svými originálními postřehy a nečekanými konfrontacemi: V jeho nemalé a mnohovrstevnaté vědecké produkci nalezneme např. plastické portréty věnované českým básníkům a myslitelům (Petru Bezručovi, Otokaru Březinovi, Konstantinu Jirečkovi, Janu Máchalovi, Tomáši G. Masarykovi, Otakaru Mokrému, Josefu Pátovi, Jiřímu Wolkrovi či Franku Wollmanovi), s pozitivistickou akribií bibliograficky vyčerpávající pojednání o recepci folklorních sběrů bratří Miladinovových v Čechách a recipročně – rozpravu o přijímání a tvůrčím rozvíjení filologických podnětů Josefa Dobrovského v Bulharsku,⁶ cennou a ve své době zcela neotřelou analýzu bulharských syžetů v dílech ostatních slovanských autorů (z Čechů Václava Beneše Třebízského, Svatopluka Čecha, Josefa Václava Friče, Vítězslava Hálka, Prokopa Chocholouška nebo Elišky Krásnohorské) a mnohé další stati a recenze. Zvláštní pozornost si mj. zaslouží průkopnická hodnocení soudobých českých překladů Christa Boteva či Nikolaje Lilieva, čímž Jocov rozšířil tradičně vymezenou škálu česko-bulharských kontaktologických témat.

Publikaci *Boris Jocov. Biobibliografija* je nutno přivítat jako cennou pomůcku při zkoumání bulharsko-slovanských (zejména v jinოსlovanských prostředích, hlavně ruském, polském a jihoslovanském bude potřeba nadále pátrat po ohlasech Jocovovy činnosti i po překladech jeho vlastních textů; jazykem slavistiky navíc v první polovině minulého století bývala také němčina) a rovněž bulharsko-českých (nejen literárních) vztahů. Zejména je třeba vyzdvihnout zvláště etický rozměr tohoto vydavatelského počinu, k němuž došlo teprve až po 28 letech od rozpadu sovětského bloku a následných demokratizačních změnách v bulharské společnosti. Nezbyvá než popřát celému jocovovskému týmu, aby se mu časem podařilo naplnit všechna v publikaci artikulovaná předsevzetí (ohlášeno je např. vydávání sebraných spisů B. Jocova i záměr shromáždit a zpřístupnit veškerou autorovu do-

6 Mimochodem v *Biobibliografii* chybí – podle mého soudu zásadní – odborný text B. Jocova (snad proto, že se autoři omezili jen na vyhledávání v bulharských knihovnách): *Jozef Dobrovski v Bălgarija*, in: Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929, Sekce III, Praha 1932, s. 773–850, 1058–1060 (résumé). Autorům rovněž unikly některé Jocovovy články uveřejněné v češtině a četné zprávy a recenze o jeho pracích z pera Jocovova někdejšího učitele Josefa Páty; podrobněji o tom viz Marcel ČERNÝ, *Boris Jocov a Čechy (Nad první reprezentativní bibliografií popraveného bulharského bohemisty a slavisty)*, *Studia ethnologica Pragensia* 11, 2020, č. 2, s. 49–83.

chovanou korespondenci) a aby hlavní cíl recenzované biobibliografické rukověti – totiž vzbudit znovu zájem o jeho rozsáhlé, v mnohém ohledu inspirativní dílo – rezonoval napříč všemi bulharskými duchovními vědami, nejen těmi filologickými.

Marcel Černý

Rebecca HAYNES,

Moldova: A History,

London, I.B. Tauris 2020, 256 s.,

ISBN 978-1-7807-6162-6.

Dějiny území, na kterém se dnešní Moldavská republika nachází, nebyly v západní historiografii doposud dostatečně prozkoumány. Bylo to z několika důvodů. Předně Besarábie a Podněstří byly pro západní badatele periferním územím, kde podle jejich názoru nedošlo k žádným osudovým historickým událostem. Jedinou výjimkou, která poutala větší pozornost, byl snad Kišiněvský pogrom z roku 1903. Tato událost však obvykle není studována v kontextu dějin Besarábie, nýbrž jako součást dějin vnitřní politiky Ruské říše a zejména jako jeden z katalyzátorů židovské emigrace do Evropy a Spojených států. Ani konflikt v Podněstří na počátku 90. let nepřitahoval tolik pozornosti vědců ve srovnání s tragickými událostmi na Kavkaze a v bývalé Jugoslávii.

Na Západě se však čas od času přece jen objeví články a práce o historii Besarábie a Podněstří.¹ Nejznámější z nich je kniha *Moldavané (Moldovans)* od Charlese Kinga, kterou vydal Hooverův institut v roce 2000.² Tato práce nebyla bez nedostatků, ale celkově se jednalo o první pokus západních badatelů o zachycení dějin Moldavské republiky. O dvacet let později vydala monografii na toto téma Rebecca Haynesová, lektorka na University College v Londýně. Autorka se primár-

1 Srov. např. Donald DYER, ed., *Studies in Moldovan: The History, Culture, Language, and Contemporary Politics of the People of Moldova*, Boulder (Colorado) 1996; Julius S FISHER, *Transnistria: The Forgotten Cemetery*, South Brunswick (New Jersey) 1969; Wim VAN MEURS, *The Bessarabian Question in Communist Historiography: Nationalist and Communist Politics and History-Writing*, New York 1994.

2 Charles KING, *Moldovans. Romania, Russia and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press 2000. Tato práce byla později publikována v Moldavsku, srov. Charles KING, *Moldovenii: România, Rusia și politica culturală*, Chișinău 2011.

ně specializuje na meziválečné dějiny Rumunska a zejména na dějiny rumunského fašismu.³ Již dříve však publikovala dílčí studie o historii tzv. „moldavské identity“.⁴

Monografie zanechává celkem rozporuplný pocit. Na jedné straně vidíme autorčin rozhled o rumunské a anglicky psané historiografii týkající dějin Besarábie a Podněstří. To vše je pozoruhodné, ale na druhou stranu není jasné, proč autorka ignoruje existenci ruskojazyčné historiografie. Ruská a sovětská historiografie dějin Besarábie a Podněstří byla bezpochyby vždy obětí politické konjunktury, ale zároveň existovala díla hodná pozornosti.⁵

Dalším problémem, který si zaslouží pozornost, je matoucí struktura kapitol v knize. Výkladu schází plynulost a konzistence. Autorka přechází od jednoho tématu k druhému, aniž by ukázala jejich vzájemné propojení. Ve výsledku vidíme nadbytečně členitou a roztržitou strukturu knihy. Ani chybějící další vnitřní členění kapitol neusnadňuje porozumění textu. V některých případech vidíme rozpor mezi názvem kapitoly a jejím obsahem. V sedmé kapitole *Unie Besarábie s Rumunskem* (*Bessarabia's union with Romania*) jsou mimo jiné také popsány události na tehdejší sovětské Ukrajině, kdy na jejím území vznikla Moldavská autonomní sovětská socialistická republika (MASSR), což však není v názvu kapitoly ani nikde jinde uvedeno.

V prvních pěti kapitolách autorka popisuje události z dějin středověkého Moldavského knížectví. Na jedné straně to dává smysl, protože území většiny moderní Moldavské republiky nepochybně bylo součástí středověkého Moldavska. Na druhou stranu dějiny do roku 1812 zabírají více než polovinu knihy, což činí monografii nevyváženou. Tyto kapitoly navíc nemohou dát badateli v oblasti dějin středověkého Moldavska nic nového, protože toto historické období bylo podrobně rozpracováno jak v rumunské historiografii královského období, tak i v dílech napsaných po roce 1945. Za zmínku také stojí, že v knize chybí podrobný popis vývoje území Besarábie jako součásti středověkého Moldavského knížectví, což je velmi důležité v kontextu dějin moderní Moldavské republiky, která se nachází ve východní části historického území stejnojmenného knížectví. Monografie také nevěnuje pozornost sociálně-ekonomickému a politickému vývoji podněsterských

3 Srov. např. Rebecca HAYNES, *Romanian Policy Towards Germany, 1936–40*, London 2000; Eadem, *In the shadow of Hitler: personalities of the right in central and eastern Europe*, London 2011.

4 Srov. např. Eadem, *Moldovan Identity: From Interwar Bessarabia to Post-Soviet Moldova*, in: *Historical Yearbook*, Nicolae Iorga Institute of History, Bucharest 2005, s. 151–168.

5 Srov. např. Andrej KUŠKO – Viktor TAKI – Oleg GROM, *Bessarabija v sostave Rossijskoj imperii 1812–1917*, Moskva 2012.

zemí až do roku 1917. To je autorčino velké opomenutí, protože formování trvale usídleného obyvatelstva v příhraniční oblasti mezi Besarabií a tzv. Divokým polem (teritoriálně rozsáhlá historická a geografická oblast mezi řekami Dněstr a Don) bude hrát určitou roli v událostech 20. století.

Autorka velmi slabě popsala vývoj kultury v poválečném sovětském Moldavsku. V knize chybí mnoho jmen, která hrála důležitou roli při formování místní kultury (Eugen Doga, Grigore Vieru, Mihai Volontir atd.). Ale co je nejdůležitější, autorce chybí v úvaze jedno důležité pozorování. Většina tvůrčí elity sovětského Moldavska, která byla v sovětské éře vychována v paradigmatu existence tzv. „samostatné moldavské kultury“, se po nástupu Gorbačova k moci postavila na stranu myšlenky „nedělitelného rumunského národa od Dněstru po Tisu“. Vysvětlení důvodů takového vývoje by jistě vylepšilo výklad, který je o tento důležitý fenomén ochuzený.

Knihla rovněž nepopisuje historii protialkoholické kampaně za vlády Gorbačova, jejíž důsledky až překvapivě silně poznamenaly další vývoj v Moldavsku. To totiž bylo jedním z hlavních dodavatelů vína a dalších alkoholických výrobků na domácí trh Sovětského svazu. Zisk z výroby a prodeje alkoholických nápojů byl jedním z klíčových zdrojů místního rozpočtu. Gorbačovova špatně koncipovaná protialkoholická kampaň, která vedla ke snížení produkce, zničení mnoha skladů vína a kácení vinic, velmi tvrdě zasáhla ekonomickou situaci v republice. Ale co je nejdůležitější, tyto události sloužily jako jeden z katalyzátorů zklamání a rostoucího negativního postoje většiny obyvatel republiky k vnitřní politice sovětského vedení.

Monografie obsahuje poměrně málo faktografických chyb a překlepů, přesto se některé omyly v knize najdou. Například hutní továrna ve městě Rybnica zahájila svou činnost v roce 1985 (nikoliv 1984). Jeden z gagauzských politiků se jmenuje Stepan Topal, nikoliv Stephen Topol.

Přes uvedené výhrady knihu doporučuji jako jeden z mála ve světových jazycích přístupných přehledů dějin Moldavské republiky. Současně bych poradil badatelům dějin Besarabie a Podněstří, aby se zcela nespolehali jen na ni a používali další monografie v rumunštině, ruštině a jiných jazycích.

Mihail Ceropita

ZPRÁVY

Denisa NEČASOVÁ,
Obrazy nepřítelů v Československu 1948–1956,
Praha, NLN 2020, 235 s.,
ISBN 978–80–7422–688–5.

Denisa Nečasová se na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity dlouhodobě zabývá studiem soudobých dějin, kulturních dějin a gender history. Mimo jiné je autorkou publikací *Buduj vlast – posilíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*, a *Nový socialistický člověk. Československo 1948–1956*. Právě na druhou jmenovanou knihu z roku 2018 přímo navazuje publikace *Obrazy nepřítelů v Československu 1948–1956*. V průběhu analýzy nového socialistického člověka totiž jako neustále přítomný stín před očima autorky vystupoval také tajuplný protipól, vždy škodící nepřítel, který do značné míry (nejen) československou poúnorovou společnost výrazně identifikoval.

Denisa Nečasová knihu rozdělila do pěti kapitol doplněných o shrnující závěr. V úvodu pečlivě představuje teoretické zakončení svého výzkumu a metodologii. Čtenář je proveden skrze typologii nepřítelů a jeho ideologické zarámování, a to za pomoci systematizace procesu konstrukce nepřítelů skrze osm vzájemně se prolínajících stupňů. Stěžejní pojem „nepřítel“ vystupuje jako kulturně a sociálně konstruovaná dis-

kurzivní figura proměňující se v závislosti na daném významovém, časovém a geografickém kontextu. Autorka při svém bádání vycházela především ze studia dobových periodik či normativních brožur formujících oficiální diskurz komunistické propagandy, přičemž se při zasazování tématu do širšího kontextu opírala také o prameny ÚV KSČ.

Právě důsledné sledování geopolitických i časových souvislostí patří mezi přednosti publikace odhalující jak dlouhou kontinuitu mnohých kulturních procesů nalézajících své kořeny již v 19. století, tak kupříkladu v 50. letech stěžejní vliv Sovětského svazu na veřejný prostor v Československu.

Pro představení obrazu nepřítelů vytvořila Denisa Nečasová čtyři klíčové skupiny, které v oficiálním diskurzu sledovaného období dominovaly. Autorka každého z nepřátel analyzuje v samostatné kapitole, které se tu více, tu méně navzájem prolínají. Pomyslnou cestu začíná po boku snad nejtýpističtějšího a v dobovém diskurzu doajista nejrozšířenějšího příkladu; buržoazie. Autorka přináší vzhled do proměnlivého vývoje vnímání pojmu, rozkrývá symboliku v komunistické propagandě používaných slov a výrazů, poukazuje na hlubší vnitřní kategorizaci buržoazie. Představuje, co znamenalo buržoazní myšlení a jakým způsobem se negativní vymezení vůči všem zmíněným

podtématům podílelo na utváření nové socialistické společnosti.

Podobným způsobem pak Denisa Nečasová systematicky postupuje i skrze další kapitoly, ve kterých vykresluje obraz kulaka, římskokatolického kněze a Spojených států amerických. Konstantně přitom připomíná, že podoba nepřítelů nepředstavovala bezvýhradně jasně zarámovaný soubor neměnných znaků; jednalo se spíše o proces nejružnějšími okolnostmi ovlivněného vývoje.

Pro laického čtenáře místy náročnější text osvěžují dobové karikatury. Orientaci ve faktograficky hutné látce výrazně usnadňuje praktický jmenný rejstřík. Kniha nepostrádá obsáhlý seznam pramenů a literatury, stejně jako poznámkový aparát umístěný vhodně na spodní části stránek.

Publikace *Obrazy nepřítelů v Československu 1948–1956* vystupuje jako cenný příspěvek k odborné diskuzi o podstatě totalitarismu, neboť představuje oficiální obraz historického tématu významně určujícího charakter dobového veřejného prostoru. Zjevná otázka, nakolik nabízené obrazy nepřítelů prakticky ovlivňovaly všední život v totalitním Československu, se tím otevírá jako příležitost pro případné navazující výzkumy badatelů na poli dějin každodennosti. Téma nepřítelů coby prostředku k utváření vlastní identity ostatně není uzavřenou věcí minulosti, ale navýsost aktuálním fenoménem i pro současnou společnost.

Jakub Marša

Zdenko MARŠÁLEK – Jiří NEMINÁŘ (eds.),

Ve dvou uniformách. Nuceně mobilizovaní a jejich účast v odboji.

Okolnosti, souvislosti, marginalizace,

Hlučín – Praha, Muzeum Hlučínska – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2020, 223 s.,

ISBN 978-80-907054-2-5 (Muzeum Hlučínska) – 978-80-7285-253-6 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR).

Otázka služby příslušníků jiných národností v německém wehrmachtu za druhé světové války stále zůstává tématem, které leží spíše na okraji zájmu historiků. Poměrně značné pozornosti se sice dočkaly oddíly dobrovolníků z řad obyvatel některých zemí západní Evropy, poněkud se ale zapomíná na vojáky, kteří kvůli geopolitickým změnám těsně před válkou nebo během ní museli do německé armády nuceně nastoupit.

Anotovaná publikace je výstupem ze stejnojmenné konference, na níž se sešli badatelé zkoumající tuto problematiku a představili stav bádání a nejnovější výsledky svých výzkumů. Čtenář se v knize seznámí s nejdůležitějšími fakty ohledně nucené mobilizace příslušníků jiných národů do německé armády. Zvláštní pozornost je věnována Slovincům, což je téma u nás nepříliš známé. Největší je však zcela pochopitelně věnována občanům z území Československa. Zajímavé jsou části pojednávající o kritériích pro přijímání důstojníků „sudetoněmeckého původu“ do německé armády. Příklad Josefa Elbela ukazuje, že i přes svůj německý původ mohl takový člověk poměrně úspěšně (a loajálně) sloužit v československé armádě (kladná služební hodnocení), avšak bližší mu byla přece jen armáda

německá, do níž nastoupil po Mnichovu a kde dosáhl hodnosti plukovníka (padl na východní frontě v roce 1943).

S množícími se neúspěchy německé armády a nutností povolávat další vojáky se pozornost německého velení stále více obracela k rekrutačním možnostem na územích připojených k říši a zároveň obydlých národnostně nevyhraněným obyvatelstvem. Největší pozornost je pochopitelně věnována Hornímu Slezsku, protože se dotýká i československých dějin. Jen na Hlučínsku muselo německou uniformu obléknout dvanáct až třináct tisíc mužů. Na Těšínsku a v bývalé polské části Horního Slezska nacisté zavedli zápisy do seznamů německé národnosti (deutsche Volksliste) a tím i přiznání jisté formy říšského občanství. Řada místních se začala hlásit k slezské národnosti v naději, že tak nad Němci vyrazí. Vyneslo jim to sice zápis do třetí skupiny volkslisty (jednalo se o časově omezené občanství) a tím i určitou volnost (využívanou mj. i ke krytí odbojové činnosti), na druhou stranu se jim nevyhnula povinnost sloužit v německé armádě. Z Těšínska musely proto narukovat tisíce mužů, kteří se pak ocitli skoro na všech bojištích druhé světové války. Kvůli svému původu neměli leckdy ve wehrmachtu na různých ustláno a s problémy se mnozí potýkali i jakmile se jim podařilo dostat do spojeneckého zajetí. Kromě toho, že se o ně (tj. ty z Těšínska) přetahovaly polská a československá armáda „lačnicí“ kvůli nedostatku záloh po každém vojákovi, setkávali se kvůli službě v německé armádě s nedůvěrou. Ve většině případů ovšem nebyla opodstatněná a řada těchto vojáků se v boji osvědčila. Větší důraz klade publikace na otázku vojáků z Hlučínska, jejichž účast v československém odboji stále zůstává pozapomenutou kapito-

lou našich dějin. Ačkoli někteří Hlučíňáci udělali v poválečné československé armádě kariéru, paradoxem zůstává, že zatímco Spolková republika Německo poskytla bývalým vojákům odškodnění a kompenzace, Československo odmítalo vojákům československé zahraniční armády, kteří předtím prošli wehrmachtem, udělit status odbojáře (byly sice učiněny výjimky, avšak jen ve zlomku případů).

Knihu doplňují kvalitní a zajímavé fotografie a reprodukce dokumentů, nechybí ani seznam použitých pramenů a literatury.

Jiří Friedl

Jakov Miroslavovič SKULSKIJ,

Ladislav Trakal: chudožnik i pedagog,
Charkov, FLP Panov A.N. 2020, 157 s.,
ISBN 978-617-7947-00-3.

Na stránkách *Slovanského přehledu* byla opakovaně zmiňována aktuálnost soustavného výzkumu archivních pramenů k dějinám české diaspory na Ukrajině (naposledy tak učinil Miroslav Jireček v recenzi práce *Češi a Poláci na Ukrajině ve 20. století*, Slovanský přehled 105, 2019, č. 2, s. 326–327). Toto téma je zajímavé i pro mladé ukrajinské badatele, jak dokazuje monografické zpracování osobnosti Ladislava Trakala (1873–1951). Ten v letech 1898–1921 žil v Charkově, kde působil jako učitel tamní umělecko-průmyslové školy. Na základě studia v archivech, knihovnách a muzeích autor zdařile rekonstruoval jeho životní dráhu i jednotlivé etapy jeho umělecké tvorby. Kromě ústředního charkovského období přehledně na základě dokumentů z rodinného archivu nastínil i Trakalovo mládí (zejména studijní léta na pražské

umělecko-průmyslové škole) a závěrečné období života po návratu do vlasti. Protože tuzemské encyklopedické příručky Trakala opomíjely, jedná se o první publikovanou souhrnnou informaci. Doplnit ji lze snad jen o údaje z archivního fondu české zemské školní rady o jeho krátkém působení jako kandidáta profesury na reálce v Praze na Královských Vinohradech. Bylo to ve školním roce 1896/1897. Poté se vydal s osmnáctiletou manželkou a jejich ročním synem na dalekou cestu na Ukrajinu. Rozhodnutí k takovému kroku jistě musela předcházet velmi silná motivace.

Skulskij ocenil našeho krajana jako novátora, který přinesl do Charkova svěží zkušenosti s moderním evropským uměním a svou pedagogickou i uměleckou činností výrazně přispěl k modernizaci tamní kulturní scény přelomu 19. a 20. století. Toto příznivé hodnocení vyvstane o to více, když si uvědomíme, že Charkov byl před první světovou válkou městem počtem obyvatel srovnatelným s Prahou a její rozvinutou kulturní infrastrukturou. Komparativní výhodou pro Trakala byly nepochybně znalost ruského jazyka, který si osvojil ještě doma v tradičním slovanofilském nadšení české inteligence, a organizační talent. Ten projevil nejen při zakládání a činnosti Společnosti charkovských výtvarníků, ale rovněž v provozu vlastní umělecko-dekorativní firmy, která zakázkami pro regionální elity podporovala jeho rychlé začlenění do charkovské společnosti. Trakal se ukázal v pravý čas na pravém místě. Na podzim 1898 kuratorium místního osvětového spolku zřídilo novou umělecko-průmyslovou školu. Místo vedoucího jejího ateliéru dekorativní malby nabídl právě Trakalovi.

V knize je reprodukována na s. 85 vzpomínka jeho žáka, pozdějšího konstruktivis-

ty Borisa Vasiljeviče Kosareva (1897–1994), který na svém učiteli oceňoval pedagogické schopnosti i toleranci k novým uměleckým směrům. Atraktivita Trakala mohla souviset také s jeho specializací, když dekorativní malba nabízela v dobách oživeného stavebního ruchu dobré uplatnění. Trakal navíc svým žákům umožňoval ve své soukromé firmě praxi jako pomocným sílám. Mohli tak přijít k prvním výtvarníkům. Zůstává ovšem otázkou, jak ho vnímali představitelé nejmladší generace, kteří s ním nebyli v bezprostředním styku v ateliéru a znali ho pouze z veřejných výstav. Z budoucích známých představitelů avantgardy to byli Alexandr Alexandrovič Dejneka nebo Mane Kac, nemluvě o uměleckém kroužku, který se scházel v domě sester Sinjakovových (David Davidovič Burljuk, Velimir Vladimirovič Chlebnikov, Boris Leonidovič Pasternak).

Početná reprodukováná umělecká díla, historické fotografie a archivní dokumenty svědčí o autorově náročné heuristické práci při shromažďování dokumentace z různých zdrojů. Většinou se však týkají jen předrevolučního období. V letech 1917–1919 přecházel Charkov podle vývoje bojových operací několikrát střídavě do rukou ukrajinských vlád, dobrovolnické armády generála Děnikina a sovětské moci. Ta se po třetím dobytí města bolševiky stala v prosinci 1919 trvalou. Do dnešních dnů se v ukrajinských archivech z tohoto období pro tematiku sledovanou v knize mnoho pramenů nedochovalo. Mezeru je však možné alespoň zčásti doplnit komplementárními údaji z dokumentů ministerstva zahraničních věcí a ministerstva sociální péče, pod které spadala činnost československé repatriční mise v Charkově. Vypovídají ostatně i o celém válečném období, přičemž ukazují

složitou situaci krajanů, kteří navzdory svým snahám o plnou integraci byli v krizových okamžicích vnímáni jako cizinci. Po vypuknutí světové války byl Trakal v srpnu 1914 spolu s osmnáctiletým synem zajištěn carskou policií jako občan znepráteného státu a v jejich nepřítomnosti byl za bílého dne vyloupen jejich dům, přičemž policie bez viditelné snahy dopadnout viníky záhy trestní řízení vedené proti neznámému pachateli zastavila. Trakal byl přinucen požádat o ruské státní občanství. Obdobně po vydání bolševických dekretů o všeobecné pracovní povinnosti se musel stát činným přijetím funkce předsedy gubernského komitétu pro výtvarná umění. Umělecká škola, kterou vedl, byla uzavřena v roce 1919 a nemovitosti, kdysi jí odkázané štedrým mecenášem, zabavily sovětské orgány. Trakal přišel o profesorský plat, nárok na penzi a nemohl se ani spoléhat na soukromé zakázky, které před revolucí tvořily podstatnou vedlejší část jeho příjmů. Nepatrné služné, které od sovětského státu dostával, nepostačovalo na dostatečnou výživu rodiny, především těžce nemocné manželky. Nezbylo mu, než postupně odprodávat zbývající majetek na černém trhu, až se nakonec rozhodl pro návrat do vlasti.

Skulskij při hledání podkladů ke knize shromáždil řadu porůznu roztroušených Trakalových obrazů a skic, které spolu se zápujčkami z muzeí a galerií prezentoval jako kurátor na výstavě v charkovském muzeu umění. Jednalo se o první soubornou výstavu umělcovy tvorby uspořádanou ovšem až sedm desítek let po jeho smrti. Nedávno londýnský aukční dům Sotheby's dražil Trakalovo plátno zobrazující posledního ruského cara Mikuláše II. na přehlídce vojenských jednotek v Charkově před jejich odjezdem do rusko-japonské války. Obraz, původně

oceněný na 15 tisíc liber, se prodal za více než dvojnásobek vyvolávací ceny. Trakalovo dílo, které díky Skulského práci získalo odborné zhodnocení, se tak dočkalo obnoveného zájmu soukromých sběratelů.

Do carského Ruska s cílem najít v něm profesionální uplatnění následovali Trakala před rokem 1914 i další absolventi pražské umělecko-průmyslové školy. V Zakavkazsku, v Tbilisi a později ve střední Asii v Samarkandě vyučoval Karel Souček (1885–1972). Do Oděsy, kde v roce 1897 Trakal začínal svou ukrajinskou anabází, přišel po absolvování v roce 1909 jako učitel kreslení a tělocviku Mikuláš Číla (1883–1983). Ten po vypuknutí války nejen přijal ruskou státní příslušnost, ale i vstoupil jako dobrovolník do České družiny, aby se do vlasti vrátil jako velitel jednoho z pluků československých legií. Také v knize Skulského je uvedena na více místech řada dalších českých krajanů v Charkově. Za jejich jmény se skrývá patrně řada neméně zajímavých individuálních osudů, které teprve čekají na své objevitele.

Marek Krejčí

Vinko PANDUREVIĆ,

Haška podmornica. Dnevničke beleške i razmišljanja haškog pritvorenika,

Beograd, Svet knjige 2019, 414 s.

ISBN 978-86-7396-682-3.

Komplex velmi různorodých okolností souvisejících s konfliktním rozpadem jugoslávské federace dal mimo jiné vzniknout i specifickému formátu memoárů, kterými jsou svědectví jednotlivých aktérů soudních procesů probíhajících před zvláštním tribunálem v Haagu. Výpovědi tohoto typu zaznamenávaly jak osoby působící v týmech

žalobců a soudců, tak lidé, kteří se ocitli v roli obžalovaných. Většina ze vzpomínek je součástí interview či publicistických črt. K dispozici jsou však i knihy memoárů. Namátkou vzpomeňme výpovědi hlavní žalobkyně Carly del Ponte či její blízké spolupracovnice Florence Hartmann.

Anotovaná publikace reflektuje dění v haagském tribunálu z opačné strany, prostřednictvím deníkových záznamů a úvah jednoho z obžalovaných a odsouzených velitelů armády bosenských Srbů generála Vinka Pandureviće. Pandurević působil v době občanské války v Bosně jako velitel zvrnické brigády. Po vydání zatykače se v roce 2005 dobrovolně vydal haagskému soudu, jímž byl po několikaletém procesu odsouzen k třinácti letům vězení. Tribunál ho uznal vinným z napomáhání k vraždám a násilnému vyhánění muslimských civilistů. Na svobodu se dostal po deseti letech.

Za vznikem knihy stálo Pandurevićovo předsevzetí vést si v době zajišťovací vazby deník. Kniha se tak událostí před rokem 2005 dotýká jen vzdáleně, víceméně prostřednictvím ozvuků. Autor, byť to příliš neakcentuje, zůstal přesvědčen o své nevině a oprávněnosti své mise v bosenské válce. Dává najevo, že se nijak nezúčastnil masakrů muslimských zajatců a civilistů, ale pozadí hrůzného masového vraždění v bosenském Podriní v roce 1995 přímo nijak nevysvětluje. Čtenář má však pochopit, že pro Pandureviće jsou tyto zločiny neakceptovatelné a neospravedlnitelné. Autor náznakově signalizuje, že za srebrenický masakr nesou vinu bezpečnostní struktury působící v armádě bosenských Srbů. Svě vyprávění končí těsně před vyhlášením rozsudku proinstančním soudním senátem.

Kniha obsahuje dlouhé úvahy o místě a úloze srbského národa v občanské válce

a způsobu, kterým s ním velmoci (nespravedlivě) zacházely. Tyto pasáže mají daleko k originalitě. S identickými postřehy a závěry, někdy oprávněným, jindy pochopitelnými a často dosti absurdními, se čtenář kontinuálně setkává v srbských médiích již více než tři dekády.

Pandurevićovy autobiografické záznamy tak naše znalosti rozšiřují především ve sféře poznání každodennosti na svobodě omezených aktérů postjugoslávských válek trávících týdny, měsíce a roky v zajišťovací vazbě v haagské věznici. Autorovo líčení podmínek života ve vězení je střídavé, věčné a podle všeho dosti objektivní. Uznává, že desítkám vězňených osob se v internaci dostávalo adekvátní, až nadstandardní všestranné péče. Týkalo se to ubytování a stravování, lékařské péče, možnosti kontaktů s rodinou a přáteli, trávení volného času. Dozvíme se, že vedení věznice nejen umožňovalo kolektivní slavení všech náboženských svátků a výročí, ale čas od času zorganizovalo pro zadržované společné grilování na vězeňské zahradě (dvoru). Až bizarně zní vzpomínka na komorní koncert klasické hudby speciálně určený pro osoby souzené zvláštním tribunálem pro zločiny spáchané během jugoslávských válek.

Autor potvrzuje, že mezi zadržovanými se bez ohledu na jejich etnický původ a post, který během postjugoslávských válek zastávali, vytvořily tolerantní až solidární vazby, byť se jejich politické postoje výraznějším způsobem nezměnily. Pandurević nepomlouvá, nevypráví o slabostech a povahových bizarnostech osob, se kterými ho na dlouho spojila nepřízeň osudu. Z jeho lakonických poznámek vyplývá, že Slobodan Milošević obývající sousední celu, vystupoval ve vztahu ke spoluvězňům navenek kolegiálně, až přátelsky. Nezdráhal se

jím vyprávět anekdoty. Udržoval si však od nich odstup a nepouštěl se s nimi do politických debat. Jako jediný z vězňů osob srbského původu se neúčastnil pravoslavných mší a obřadů. Vojislav Šešelj trvale bojující s tribunálem i vězeňskou správou se držel víceméně stranou, odmítal využívat jakýchkoliv nadstandardních výhod nabízených ředitelstvím věznice. Mladićův zástupce generál Zdravko Tolimir se snažil kompenzovat těžkou životní situaci plným ponořením do duchovního života. Jako již dlouholetý vězeň Pandurević zažil také převoz dlouho se skrývajících Radovana Karadžiće do haagské vazby. Bývalý prezident Republiky srbské se na vězeňské podmínky brzy adaptoval a patřil mezi vězňůmi k nekomunikativnějším. Snažil se spolupřevážně zbavit zdravotních neduhů vyzářováním energie. Rozhovory neustále zaváděl k politickým otázkám, nabízel spolupřevážně svědectví v jejich prospěch. Pandurević uvádí, že Karadžićův myšlenkový svět a politické názory zůstávaly nadále ukotveny v podobě, jakou měly v první polovině 90. let.

Pandurević dokázal vést své zápisy o každodennosti haagské zadržovací vazby zhruba rok. Potom ho opakující se stereotyp života v izolaci zjevně zmohl a své prožitky zaznamenával ve stále delších intervalech. Zásadnější informace se z nich nedozvídáme. Čtenář se například seznamuje s podmínkami, za kterých mohl Pandurević podvkrát krátce navštívit rodinu v Bosně. Líčení přípravy obhajoby dává nahlédnout do nerovného postavení, ve kterém drtivá většina osob souzených za skutky během postjugoslávských válek nacházela ve srovnání s žalující stranou. Většinou izolovaní, na náhodně vybrané advokáty odkázaní, státní mocí ve své vlasti převážně ignorova-

ní obžalovaní nemohli čelit v trestních řízeních ostříleným žalobcům, disponujícím štáby poradců a pomocníků.

Jan Pelikán

Ion CHIRTOAGĂ,
Teritoriile din estul Țării Moldovei sub administrația turco-tătară (1699-1806). Evoluția administrativă, social-economică și cultural-spirituală, Chișinău, Cartier 2020, 664 s., ISBN 978-9975-8643-7-4.

Anotovaná monografie je věnována dějinám území v Besarábii, která byla v 18. století pod přímou nadvládou Osmanské říše. To se týká nejen oblasti v okolí města Chotyn na severu, ale také obrovského prostoru na jihu, který zahrnoval města Tighina (Bender), Akkerman (dnes Bilhorod-Dnistrovskij), Kilia, Ismail, Reni a tzv. Budžakovou step. Tyto oblasti zvané *raia* (poslušný) měly pro Istanbul velký strategický význam, protože byly základnou proti expandující ruské říši, která se snažila uchytit v severní oblasti Černého moře. Osmanští vládci však nemohli tato území udržet a v důsledku rusko-turecké války v letech 1806–1812 je Rusko získalo.

Ion Chirtoagă, dlouholetý zaměstnanec Historického ústavu Akademie věd Moldavska, se problematikou tureckých *raia* na území středověkého Moldavska zabývá téměř čtyřicet let a tato kniha je v podstatě vrcholem jeho výzkumů. Kniha se opírá o obrovskou pramennou základnu, která zahrnuje jak materiály v staroromunském jazyce, tak i dokumenty psané v cizích jazycích. Monografie je rozdělena do tří velkých kapitol. V první autor popisuje zahraničně-

politickou situaci týkající se Besarábie a zejména tureckých *raia*. Druhá kapitola podrobně vysvětluje správní strukturu tureckých majetků a jejich etnicko-náboženské složení. Třetí kapitola poskytuje informace o hospodářských a sociálních vztazích v těchto regionech. Čtenář se dozví spoustu informací o zemědělství a chovu zvířat, řemeslech, domácím a zahraničním obchodu. V této kapitole Chirtoagă také věnuje zvláštní pozornost popisu vývoje života místních Tatarů a Nogajů.

Obecně lze tuto monografii doporučit k četbě. Autor odvedl obrovskou práci při shromažďování a analýze poměrně rozptýlené zdrojové základny. Díky tomu bylo zveřejněno dílo, které významně přispívá k pochopení dějů Besarábie v 18. století.

Mihail Ceropita

Octavian ȚÎCU,
Homo Moldovanus Sovietic: teorii și practici de construcție identitară în R(A) SSM (1924–1989),

Chișinău, ARC 2018, 417 s.,
ISBN 978-9975-0015-8-8.

Ve své monografii autor, pracovník Historického ústavu Akademie věd Moldavska a docent na Fakultě historie a filologie Státní univerzity Moldavska, upozorňuje na jeden ze základních kamenů sovětské národní politiky v regionu. Jedná se o pokus vytvořit a propagovat myšlenku existence zvláštního „moldavského národa“, který nemá nic společného s rumunským. Tyto pokusy, které začaly ve 20. letech 20. století po

vytvoření Moldavské autonomní sovětské socialistické republiky jako součásti sovětské Ukrajiny, získaly širší záběr po roce 1944, kdy se Besarábie na skoro 45 let stala součástí Sovětského svazu. První práce a diskuse o této problematice začaly vycházet v letech perestrojky, kdy došlo k oslabení cenzury. Po rozpadu SSSR a pádu Ceaușescova režimu se jak v Moldavsku, tak v Rumunsku, tato otázka stala v historické vědě jedním z ústředních problémů. Za posledních 30 let se tohoto tématu dotkli autoři jako Gheorghe Cojocar, Igor Cașu, Gheorghe Negru, Elena Postică, Ion Țurcanu atd. Jejich práce se však obvykle zabývaly buď konkrétními otázkami národnostní politiky v sovětském Moldavsku, nebo měly spíše přehledovou povahu bez podrobné analýzy. Na rozdíl od nich Țicu se ve své práci snaží podrobně pochopit samotný mechanismus sovětské propagandy „moldavské myšlenky“ a zjistit, jakými způsoby se Moskva pokusila ovlivnit formování „moldavského národa“ v té či oné době. Na druhou stranu se autor snaží pochopit, jaké vnitřní předpoklady v sovětském Moldavsku přispěly k částečnému přijetí tohoto zvenčí vnuceného ideologického obrazu.

Kniha je napsána na základě bohatého archivního materiálu, zejména z fondů Ústředního výboru Komunistické strany Moldavska, republikového Výboru státní bezpečnosti, ministerstva vnitra atd. Doporučuji ji k přečtení všem, kteří chtějí podrobněji studovat jak národnostní politiku Sovětského svazu obecně, tak zejména sociopolitické procesy v sovětském Moldavsku.

Mihail Ceropita